

Balázs Lajos

Egy feltételezett kultúrmítosz

A haldokló megkerítése Csíkszentdomokoson

Szokáskutatóként magamat egy idő óta a csillagászhoz is hasonlítom, aki feltételezi és hisz a nem látott, csak meghatározott csillagok létében. Olyan értelemben, hogy hittem és hiszek a sorsfordító szokások, rítusok – születés, házasság, halál – belső logikája alapján abban, hogy a magyarságnak, a székelységnek mindenképpen voltak keresztény kor előtti, illetve az egyházi és hivatalos beavatási rítusok előtti korból származó, azonos rendeltetésű rítusai. Ezeket kultúrmítoszainknak tekintem.

Az egyik történész barátom írja, hogy a székely szabadságmítosz társtalan. Igazat adok neki: a szabadság hiánya uralja gondolkodásunk, érzésvilágunk, eszmeiségünk csaknem egészét. Életünk, létünk olyan területei, mint a születés, párkeresés, házasság, halál mintha nem is léteznének. Tamási, Nyíró tudatosan keresték a székely mentalitásban az ősi mitológia elemeit. Én nem tartozom a tudatos keresők közé, de kutatásaim során rá kellett jönnöm, hogy a sorsfordulók egy-egy ritka, alig vagy egyáltalán nem tudott, vagy másképpen tudott rítusa mintha messzebb vezetne vissza, mint gondolnánk. És akkor, mint a mesebeli gyermek, aki kavicsokat hagyott maga után, hogy el ne tévedjen, én népünk elhagyott kavicsait kezdtem keresgélni. Óvatosan, visszafogottan fogalmazok, de úgy gondolom, hogy Csíkszentdomokoson (ahol közel negyven éve kutatok) az útszéli kereszt megkerülése az újszülöttel azért, hogy beavatódjon a közösségbe és az anya megtisztuljon, míg máshol ezt a templomban végzik el a bibliai modell szerint; hogy a ma is szokásban levő leányszöktetés elismertetésére mint házasságkötési rítus a bekontyolással élnek (ami nem azonos az egész magyarság körében ismert új asszony beavatásával), és végül a haldokló megkerítése a mítoszok felé vezetnek. Nemcsak azért, mert mind a hármat ellenzi a katolikus egyház (Csíkszentdomokos népe szintizta katolikus), hanem azért, mert az ismétlésük által archetipikussá váltak. Értelmes, sőt nagyon értelmes cselekedetek, mert sorsfordulókhoz kötődnek. Márpedig, Eliadével gondolkodva, „egy mozdulat csak akkor értelmes vagy valóságos, ha valamely őseredeti cselekedetet ismét meg”. Az emberi lény, írja szintén ő, „tegyen bármit, azt korábban már megtették. Életének egésze mások kezdeményezte cselekedetek szakadatlan ismétléséből áll.” Azt is ő írja, hogy minden rítusnak isteni mintája, archetípusa van.” Még mindig nála időzve, „minden vallásos cselekedetet az istenek, a kultúrateremtő hősök vagy a mitikus ősök vezettek be (...) és ezek akkor válnak igazán hatékonyá, ha pontosan megisméltik az idők kezdetének isteni, hősi vagy ősi cselekedeteit” (Eliade, 1998, 15–19.) Ismétlem, sorsfordító rítusokról van szó! Ki merné megtenni, hogy az egyén kritikus pillanataiban a rítus hatékonyságát minimalizálni merészelné? Ezért a csíkszentdomokosiak, akik időközben istenfélő keresztények lettek, évszázadok (több mint ezer év) óta mind csak ismétlik, amit az ősök kezdetben

cselekedtek. Ezekkel fogadtatják el egy gyermek világrajöttét, egy fiatal pár egybekelését és egy emberi élet lezáródását.

Most csak azt mutathatom be, hogy mi történik a haldoklóval, mit tesznek a lélek megmentéséért, hogy gyenge és tehetetlen állapotában mégis az őt megillető helyre kerüljön. Az általam megismert, nagyon összetett halálképzet kultúrképéből egy kis szeletet emelek ki, mely azonban a csíkszentdomokosiak által magyarságunk, szerintem magas szintű és rendű lélekértelmezését és a transzcendens képzetét sejteti meg.

Nem részletezhetem, csupán elmondani tudom, hogy a lélekkel való törődés már a gyengélkedő, az elmúlásnak egyértelmű jeleit mutató ember állapotában elkezdődik. A róla való testcentrikus gondoskodás fokozatosan lélekcentrikussá válik. A szomszédok egymást váltva körülötte vannak, vele vagy érte imádkoznak. A megkerítés a lélekcentrikus szemléletnek egy újabb, a haldokló életében utolsó fokozata. Lényege a lélekmentés, a lélek védelmezése, ami akkor válik időszerűvé, amikor veszélybe kerül. Ennek a képzete – ami a népi hitvilág sajátos megnyilvánulása – egy hiteles rablási kísérlet gyanánt is értelmezhető, de egyben a rítus ideológiája is. Az egyik adatközlőm szerint a haldoklás utolsó órájában, perceiben azért kell felfokozottan imádkozni, „mert a Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja. Mert ő avval gazdagabb, ha egy lelket elragad. Ő azt viszi, s örvend neki.” És hogy ezt megelőzzék, meghiúsítsák az ördög próbálkozását, akkor a haldoklót megkerítik. Értelmezésem szerint ezzel lezárják az elválasztó rítusokat, és a siralmasok (közvetlen hozzátartozók) szabad kezet kapnak az eltávolítás előkészítésére.

A rítus személyi környezete családon kívüliekből (szomszédokból) és egy specialistából (csaknem minden utcában van egy ilyen) áll, akiben, anélkül hogy erőltetném a fejtegetést, a transzcendens világgal valamikor kommunikálni képes – sámán? – személy ősi közreműködését látom.

A továbbiakban néhány adatközlőm variánsaiból idézek:

„Ezért mondjuk a hozzátartozónak, amikor lássuk, hogy *halálra változik a beteg* (kiemelés tőlem), hogy te most menj ki egy kicsit... Mikor elindult a lélek, kell hagyni, hogy menjen (utalás a *visszasírá*sra) a Jóisten kezibe. Akkor megkerítsük.

Mikor lássuk, hogy erősen haldoklik, gyújtott gyertyát veszünk a kezünkbe, a fejénél megkezdjük a kerítést, s a Miatyánkot mondjuk, mikor a lábához érünk, akkor az Üdvözlégy Máriát, újra vissza a fejhez, akkor a Hiszekegyet, s akkor mondjuk, hogy »Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a Mennysországba, a Jóisten kezibe«. S így háromszor végigmegyünk a haldoklón, körülötte. Aki megkeríti, béhajol a haldokló fölé, s a karjával hordozza körbe a gyertyát. A halott nevébe mondjuk, mintha ő kérné. Az alatt ki is múlik. Az imádság alatt megállnak egy-egy pillanatra: egyszer a fejnél, másodszer a lábánál, harmadszor újra a fejnél, a Hiszekegyre. Lassan megyünk, hogy az alatt mondódjék az imádság. Csak úgy, eppe, hogy mozgunk, ahogy fordul az óra mánusa.”

Timár Ignácné a haldokló lábánál áll meg, amikor háromszor megkerítette, ott vet keresztet, s szembefújja a füstöt s tüzet a haldoklóval. Karda Mihályné a következő imát toldja be a Miatyánk után: „Ó, jőjj el édes Jézus, vedd magadhoz ennek a halottnak a lelkét, vidd az örök dicsőségbe, öröjzd meg a Sátán-

tól, minden gonosztól, hogy ne hághassa meg.” Kalamár Alajosné megkerítő rítusa különösen szertartásos. Az asztalnál meggyújtja a szentelt gyertyát és a gyertyához egy szál szentelt vízbe mártott szentelt pimpót (ti. barkát) fog. Ezzel meghinti kereszt formában a haldokló testét. Letérdel a fej irányában és elkezd az imát: keresztet vet, majd: „Uram, Jézus Krisztus, jőjj segítségünkre, / Uram, segíts meg minket! Hiszek egy Istenben...” Feláll, a gyertyával elindul a test mellett, jobb felől, a láb felé. „Szent, szent, szent a seregeknek ura...” Amikor a lábhoz ér, a gyertyát a haldokló fölött kifújja. Az asztalnál újra gyújtja, és elindul a test túlsó oldalán, a fej felé. A fejnél erre az imára tér rá: „Szent Mihály arkangyal (Európa-szerte az egyház ősi oltalmazója mellett a halottak szószólója is) védelmejzen téged a jelen harcokban. Uram, hallgassd meg könyörgésünket, és a mi kiáltásaink jussanak elődbe.” Háromszor kört húz az égő gyertyával a fej körül, majd így folytatja: „Tárujjatok, ősi kapuk szárnyai, hogy vonuljon bé a dicsőség királya.” Most a fej fölött fújja el a gyertyát. Szertartását így magyarázza: „Én, amikor megkerítem a haldoklót, a gyertyát feléje fújom el, de *előtte elejibe viszem, hogy ő tudja* (kiemelés tőlem). Me hall, csak nem beszél... Háromszor könyörgök, háromszor gyújtom meg a gyertyát, háromszor fújom el, háromszor térdelek le es mellette.”

Kedves Áronnénak nem volt ideje a szomszédasszonyt hívni. A „hirtelen halálra válás” őt kényszerítette a megkerítés rítusának elvégzésére: „Az uram megette az almakompótot, s elaludt. Én gondoltam, kiöblítem a szennyest. Mostam, s néztem őt. S egyszer a szeme felnyílt, kezdem rázni, egyet szus-

szantott... Akkor gyorsan vettem egy szál szentelt gyertyát, ahogy szokás nálunk, s megkerítettem háromszor, s mondtam: Kelj útra evilágból, keresztény lélek, a mindenható Atyaisten nevében, aki téged teremtett. Jézus Krisztus, Isten egyszülött fia nevében, a dicsőséges Isten anyja, Mária nevében, aki éretted könyörögni fog Isten trónjánál. Urunk, Istenünk, irgalmadba ajánljuk e hívő lelkét, mivelhogy evilágból eltávozva égi országodba indul. Bűneit, melyeket emberi gyarlóságából elkövetett, irgalmasan íteld meg, jóságod vegye be az örök boldogságba, ámen.”

A rítus más-más variánsát most nem idézhetem. Inkább szólok megítéléséről, szintén az adatközlőkkel:

„De tudja-e, tanár úr?, ezt az egyház nem ismeri el! Ősi szokás, valami! – mondja Albert Dávidné. – Ezt szoktuk csinálni. Ugy mondjuk, utra való. A szentelt gyertyát, amivel megkerítették, a kopróba beléttették. Mégpedig odaragasztották. Ez az utra való: a gyertyaláng, hogy menjen vele. A gyertyaláng az Úrjézust jelzi.”

„Mikor a haldoklónak má öntudata nincsen, a szeme elhomályosul – értelemzi a szertartás szükségességét Kalamár Alajosné –, akkor nagy szüksége van az imádságra. Na, akkor szoktunk mellette imádkozni..., s akkor megkeritsük. Ennek eljő a pillanata, ezt figyeljük s lássuk. Meg kell keríteni, hogy az Úrjézus vegye őt szent kegyelmébe, és kísérje el az a gyertyaláng a mennyek országába. Hogy Szent Mihály arkangyal védelmezze a lelket a nagy harcban a kísértés ellen.”

– Ki kísérti a lelket? – kérdezem.

„Hát a gonosz. A lelket ketten várják: várja az Úrjézus s várja a Gonosz – válaszolja gondolkodás nélkül. – A halál pillanatában ő, a lélek, amilyen lelkülettel van, azok úgy várják, s az egyik elkapja. Ha ő teljesen az Úrjézushoz ragaszkodva készül, akkor avval van, hogy Uram, találkozom veled! Segíts meg, met menyek hezzád! Aki ilyen szándékkal távozik, a Jóisten kedvesen fogadja őt. De a lelket, ugye, kell segíteni.”

A megkerítés elvégzésével, vagy nem sok időre rá bekövetkezik a halál. „Az imával s a megkerítésével segítsük a lelket az útjára. Minden tizesben van valaki, aki elvégzi, hogy ne, haldoklik, s jőjjön, s kerítse meg. De mindenik másképpen, nem egyformán kerítenek.”

Mi lehet a megkerítés rítusának hiedelemalapja?

A haldokló lelkéért, a csíkszentdomokosiak képzete szerint tulajdonképpen – és a hiedelemszövegekből ez egyértelműen ki is derül – két ellentétes erő küzd: Sátán és Krisztus.

A Sátán nemcsak a magyar, hanem az európai hiedelemvilágban is a rontás képességével felruházott lény, akinek megjelenése, cselekvése mindig ártó célzatú, jegyzi meg Pócs Éva. Csíkszentdomokoson a Sátán erős tudati létének példáit, eseteit fedeztem fel az öngyilkossághoz kapcsolódó hiedelmekben. Bármennyire furcsa, a Sátán önmagában is képes küzdeni. A lélekért folytatott küzdelmében tehát egyedül is boldogul. Ő az erősebb. Krisztust viszont, a jó princípiumát, hordozóját, a lélekért folytatott küzdelmében segíteni, támogatni kell gyónással, imádkozással, *megkerítéssel*, vagyis pogány és keresztény rítusokkal, mágiával, mint ahogy segítik a mesehőst is varázsigékkel, jó cselekedetekkel, varázslatokkal.

A szómágia, a szó erejébe vetett hit megnyilvánulása társul itt mágikus gesztusokkal. Olyan szómágia, mely álpárbeszéd formában valósul meg, és éppen innen ered stilisztikai különlegessége. Bizonyos szövegrészeket a haldokló nevében mondanak, a haldokló pedig – innen az álpárbeszéd – a saját lelkét szólítja távozásra: „Menj ki én lelkem a testből...”

Célját és eszközeit tekintve a megkerítés egyszerre lehet rontáselhárító, gonoszűző és katartikus rítus. A csíkszentdomokosi megkerítés különlegessége, hogy mindeme rítusok szimbiózisát nyújtja. A körüljárás, a valaminek körrel, lángkörrel való behatárolásáról, magáról a kör szimbolikájáról szintén nincs módunkban szólni. Rendkívül összetett ősi és egyetemes eszmeiségről, gondolatiságról van szó. A csíkszentdomokosi megkerítés jelentéséről még annyit jegyzek meg, állapotjelző rítus is (ha lehetséges ilyen). Ezt a jelentést (a megnevezést is innen kölcsönöztem) a szóbeli kommunikációban véltem felfedezni. Az érdeklődő kérdésére: „Hogy van a beteg?”, a beteg helyzete, illetve állapota függvényében így is válaszolnak: „Már megkerítették!” A falu belső kommunikációs rendszerében élő számára egyértelmű ez a kód, további magyarázatot, értelmezést nem is igényel. Csupán a rendszeren kívül állónak kell megmondani, hogy immár a biztos vég következik.

A csíkszentdomokosi haldokló megkerítési rítusához hasonlót magyar nyelvterületen négy helyen találtam (persze több is lehet), olyan formában, hogy a halottat (nem a haldoklót!), a ravatalt, a halottas házat járják körbe égő gyertyával (lásd Balázs 2006. 126). Amit ezekben észrevételezek, hogy egyik sem irányul elsődlegesen a lélekre, a lélek csak átdereng a rítuson, ezeket pedig nem a lélek védelmében végzik. A románok, örmények, bolgárok szintén gyertyát gyújtanak – mint egyszerű rítus – a haldokló mellett, illetve égő gyertyát adnak a kezébe, aminek inkább szakrális töltete van. A román Marian értelmezése (igen sok erdélyi és bukovinai anyagot gyűjtött és értelmezett) áll a csíkszentdomokosihoz legközelebb: „Az ördög azon a címen, hogy ő az emberi test birtokolója, mielőbb kezet akar tenni rá. Ennek elhárítására gyújtanak gyertyát a haldokláskor és a virrasztás óráiban!”

A csíkszentdomokosi rítus különlegességét, eszmei többletét még abban látom, hogy a lélekértelmezés, lélekkultusz felső foka rejlik benne. Erre egy párhuzam kapcsán tudok rámutatni: a lélek túlvilágra való átkísérésének rítusa és a test temetőbe való kikísérésének rítusa között. Pontosabban az ember kettős (duális) lényegének a maga módján egyenrangú kezelésében. Ha az élők akarata a lélekvédelem, és annak sikerét nem kockáztatják, akkor azt és úgy végzik, mint amit és ahogy a mitikus ősök végeztek. Csíkszentdomokos kollektív emlékezete megőrizte ezt, és a lényegén semmit sem változtat az a tény, hogy a joggal feltételezhető rituális szövegek törzsébe keresztény imaszövegek oltódtak.

Novák László Ferenc

A magyarság fejfája

(Részletek egy nagyobb tanulmányból)

A néprajztudomány egyik legérdekesebb, legfontosabb, és éppen ezért is legkutatottabb területe a halottkultusz. Ezen belül is a kutatók nagy figyelmet szenteltek a temetők és sírjelek vizsgálatának.

***

Az emberi élet sorsfordulóihoz kötődő kultikus hagyományok egyik legfontosabb részét alkotják a halállal és temetkezéssel kapcsolatos hiedelmek-szokások. A temetkezésen belül is megkülönböztetett figyelem illeti meg a temetési szertartást, s az ahhoz szorosan kapcsolódó sírjelölési szokást.

A temetkezés jellegét alapvetően a vallási hovatartozás határozza meg. Más-más szertartás szerint vesznek búcsút szeretteiktől, a közösség tagjaitól a római és görög katolikusok, az ortodox keresztények, a protestánsok s a zsidók. Ennek következtében a sírjelölésben is mutatkoznak különbségek. A vallási különbségek teszik szükségessé, hogy a sírjelek, elsősorban is a fejfák kérdésében tekintettel legyünk a Kárpát-medence lakosságának vallási és területi megoszlására. Ez alapján válnak ismeretessé a „fejfás vidékek”. Ezek között döntő többségben vannak a reformátusok által lakott települések. Nagyobb számban voltak fejfák a Duna–Tisza köze északi területén (az egykori Pest-Pilis-Solt vármegye és a Kiskun Kerület), a Tiszántúlon, Biharban, a Szilágyságban, Kalotaszegen, Székelyföldön – különösen Háromszékben és Udvarhely-székben –, Zemplénben, Abaújban, Gömörben, a Kisalföld felső részén, a Dunántúl más területein, így a Mezőföldön, Somogyban, valamint az Ormánságban. Az evangélikusok (lutheránusok) körében is megtalálhatók a fejfák, de csak az Alföldön, a magyar környezetben lévő helységekben (Alberti, Irsa, Pilis, Péteri, Rákospalota, Dunaegyháza). A Magyarország felső részén élő evangélikus szlovákságnál, miként Erdélyben a királyföldi szászok esetében, nincsen meg a fejfa, kőből készült a sírjel. Az evangélikus németeknél fejfa csupán Hartán (Bács-Kiskun megye) bukkan elő, azonban szórványosan névtáblák, táblaalakú fejfák is megtalálhatóak, mint például Mezőberényben.

***

A régi fejfák elpusztultak, jobb esetben múzeumi gyűjteményben őrződtek meg,¹ csupán szigetszerűen találhatóak olyan helységek, ahol még napjaink-

¹ E téren fontos, kiemelendő a nagykőrösi Arany János Múzeum fejfagyűjteménye és 1979-ben megnyitott „Fejfák a Duna–Tisza közén” c. állandó kiállítása, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum fejfákat bemutató egysége, a sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi múzeum fejfagyűjteménye és kiállítása, a keleméri templomkertben bemutatott gömői fejfák gyűjteménye.

ban is virágzik a hagyományos fejfakultúra, a fejfák faragása, például Szatmárcsékén, Ketesden, Korondon, Apácán. Időközben, a XX. század második felében megjelentek a népi iparművészek által készített, művészi faragású ún. kopjafák, amelyek csak egyes díszítőelemeikben őrzik a hagyományos fejfakultúrát, nem fejezik ki az egyes helységekre jellemző társadalmi hagyományokat.

***

A magyarság kultúrájában jellegzetes fejfaanyag gazdag formakincessel, díszítettséggel rendelkezik, amely főbb típusokba csoportosítható. Novák József Lajos négy típust állapít meg: vannak „fejefák”, „oszlopos fejfák”, „kopjafák” és „táblás fejfák”. Végeredményben formailag két nagy csoportot különít el, az oszlopos és táblás fejfákat, míg a másik kettő csak tartalmi, azaz eredetmagyarázat tekintetében képez külön típust.² Zentai János – hasonlóan Bátky Zsigmond háztipologizálásához – nagyobb tájegységek, illetve égtájak szerint végzett csoportosítást, elkülönítve például az „alföldi vagy középmagyar” típust.³ Kunt Ernő a „fatönkös fejfák”, „oszlopos fejfák”, „kopjafák” és „táblás fejfák” típusai között tesz különbséget.⁴ Balassa Iván megkülönböztet „törzsökös fejfákat”, „körbefaragott fejfákat” és „táblás fejfákat”, ugyanakkor megemlíti az epitáfiumokat is, s azt, hogy a sírhandba szúrt koporsóvivő rudakat a Székelyföldön „kopjafának” nevezik.⁵

Az említett tipologizálások annak ellenére, hogy csupán formailag törekednek rendszerbe foglalni a fejfákat, valójában a különböző fejfa-eredeztető hipotézisekre alapozódnak. Ezért is szükséges a munkát a formai szempontokon túlmenően a kultúrtörténeti szempontok figyelembevételével elvégezni.

A magyarság körében ismeretes valamennyi variáns forma az oszlop és a tábla alakú fejfák típusába sorolható. Az oszlop-típus is tág keretek között mozog. Megtalálható közöttük a tekintélyes vastagságú tönkös fejfa, *fejefa*, akár csak az egyszerűbb faragású vagy dúsan díszített fejfa, „főtől való fa”, *sökfa* és a *gombosfa*, *gombfa*. A tábla alakú fejfa, *epitafa* egységesen csupán néhány helyen található meg, viszont elszórtan sok temetőben lelhető fel. Ezek között is vékonyabb és vastagabb, díszes faragásúak, s az egyszerű névtáblák különíthetők el egymástól.

1. Tönkös és oszlop alakú fejfák. A fejfák alaptípusainak meghatározása formakincsük alapján történhet meg. Annak ellenére, hogy a fejfa a XVIII. századtól vált általános sírjellé, és viszonylag új keletűnek tekinthető a díszítőelem-rendszere is, két nagyobb típusát különíthetjük el: a régi vagy archaikus, és az új stílusú fejfák nagy csoportját.

Az archaikus fejfák között az antropomorfozok alkotják az uralkodó típust, de idetartozik még a gombosfák nagyobb csoportja is, mint az antropomorfia sajátos megnyilvánulása.

² NOVÁK József Lajos, 1910. 3.

³ ZENTAI János, 1974. 74, 114–121.

⁴ KUNT Ernő, 1983. 41–50.

⁵ BALASSA Iván, 1989. 82–112.; Vö. BALASSA Iván, 1973.

Csónak alakú fejfák. Szatmárcseke (1986)

Antropomorf fejfák.
Tass (1976)

Leány testvérpár
antropomorf fejfája.
Tószeg (1975)

Az impozáns, tönkös-oszlop alakú antropomorf fejfák jellegzetes típusát képviselik az ún. csónak alakú fejfák, amelyek a Tiszántúlon találhatók meg. Legszebb egyedei a szatmárcsekei református temetőben állnak, de hasonló alakúak előfordulnak más szatmári helységeken – Tiszacsécse, Penyige (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) –, valamint az Érmelléken⁶ – Érkeserű (Cheşereu, volt Bihar vármegye), Félegyháza (Roşiori, volt Bihar vármegye), Diószeg (Diosig, volt Bihar vármegye), Szalacs (Sâlacea, volt Bihar vármegye) –, sőt a Sár-rét peremén elterülő Püspökladányban is. Ezek a fejfák egy csónak alakjához hasonlítanak, ugyanakkor stilizált emberalakot is mutatnak. A fejfa csúcsban végződik, az éle kissé előrehajlik, s felállítva a sírjel védelmét szolgálja azáltal, hogy elvezeti az esővizet. Földön fekvő csónakhoz hasonlít, felállítva pedig emberalakot szimbolizál. A fejfa „fej” részén jellegzetes íves faragás jeleníti meg az arcot, amely az ember orr-száj-áll domborulatára emlékeztet. Solymossy Sándor e fejfaforma és a finnugor népek temetkezési szokása között kapcsolatot tételez fel, s véleményét arra alapozza, hogy az őshaza vízjárta vidékein a halottat csónakkal szállítják a temetés helyszínére, és a szatmárcsekei fejfa is a hasonló temetési processzió emlékét őrzi. A vízállásokban gazdag, a Tisza, Túr, Szamos, Kraszna folyók által tagolt, vizenyős szatmári tájon a temetés az ősi hagyományok szerint történhetett. A halottat csónakon szállították a temetőbe, amit azonban már nem hoztak vissza a faluba, hanem a sírra helyezték. A sírra állított fejfa alakja erre a csónakos temetésre enged következtetni.⁷

A csónakos temetés és a sírjel kapcsolatának ősiségét, illetve a táj determinációját a forma kialakulásában, a néprajztudomány kételkedéssel fogadta. Nyárády Mihály ellenérvét egyrészt arra alapozta, hogy a fejfák különböző alakúak Szatmárban is – Szatmárcseke valóságos egyedi típus-szigetet képez –, tehát a

⁶ BORBÉLY Gábor, 1999.

⁷ SOLYMOSSY Sándor, 1930.

fejfa formakincsének kialakulását nem lehet a csónakos temetkezéshez kötni. Az élben csúcsosodó s előrehajló fejfák díszítómotívumában Nyárady elismeri az antropomorf jellegét. Az emberi arcot meghatározó profilvonalat bajuszhoz hasonlítja. Tehát a szatmárcsekei fejfa antropomorf jellege szerinte is kétségtelenül létezik, csupán a csónakos temetéshez való kötődése kétséges.⁸ Jóllehet itt, Szatmárban áradások idején csónakon szállították a halottat a temetőbe, ahová másképpen nem juthattak volna el, csak vízi úton. Szatmárcsekén a régi temető más helyen, az Ecsedi-láp közelségében volt, ahová szükségszerűen kellett csónakot használni a közlekedésre. Egy XX. század eleji feljegyzés megemlékezik arról a szokásról, hogy Szamosszegen is csónakra tették a koporsót, ha árvíz lepte el a vidéket, s a vízi járművet kellett használatba venni.⁹ A csónakos temetés és fejfa-kialakulás kérdését – mint utaltunk rá – a finnugor rokonnépek körében – Karéliában – vizsgálta Koczogh Ákos.¹⁰

A karéliei példa is bizonyoságot arra, hogy elvessük a csónakos temetkezés, illetve a csónak és fejfa közötti kapcsolat jogosultságát. A csónakos temetkezés, illetve a csónaknak a sírhalomra történő borítása nem zárja ki a fejfa sírjel önálló meglétét. Két különböző jelenségről van szó. Hasonló a helyzet a „kopja” és a „fejfa” közötti kapcsolathoz. Azaz, a fejfa sírjel nem a sírra tűzött kopja fegyver fejleménye, mert a sírjel és a temetési ceremónia látványos kelléke egy időben léteztek.¹¹ Azt feltételezni, hogy a sírhantra fektetett csónak felállítva vált fejfává, kizárt dolognak tekinthető, azzal a lehetőséggel viszont számolnunk szükséges, hogy a fejfa formakincsében, alakjában megjelenhet a csónak, ami természetes is. A tekintélyességet kifejező, hatalmas fatörzsekből – tönkökből – kifaragott fejfa felső részének kialakítása szükségessé tette a csúcsos végződést, annak érdekében – mint hangsúlyoztuk –, hogy az eső gyorsan lefolyjon, ne korhassza gyorsan a fát. Az antropomorfia kötődése ehhez a fejfaformához nem szükségszerű. A Nyárady Mihály által nevezett „magyar bajusz” motívum más alakú fejfákon is megjelenik, sőt az egész fejfa tömegét, formakincsét is jellemezheti.¹²

A fejfa felső részének csúcsos fejkialakítása emlékeztethet a csónak alakjára, ami azonban nem jelenti azt, hogy közvetlenül a csónakos temetkezés, a csónak határozza meg a fejfa formakincsét. A „csónak alak” valójában az antropomorfia megnyilvánulása (Püspökladány, Nádudvar, Gyoma, Kaba, a bihari Érkeserű, Kokad, Berettyóújfalú, Biharfélegyháza, Bihardiószeg, Szalacs, Belényessonkolyos), az emberi test fej-, illetve felső részét szimbolizálja.

***

Az archaikus gombosfák többsége oszlop alakú, s antropomorf jelleggel rendelkezik. A fejfacsúcs motívuma a „gomb”, „gömb” dísz, s a törzsének szintén gombos ornamentals elemekkel történő kifaragása fejezi ki az emberalakúságot, mutatja az ember testrészeinek stilizált plasztikáját. A gombosfák

⁸ NYÁRÁDY Mihály, 1963.

⁹ SZABÓ István, 1991.

¹⁰ KOCZOGH Ákos, 1979.

¹¹ NOVÁK László, 1989.

¹² Vö. KUNT Ernő, 1978.

közvetlen vagy közvetett török hatással történő eredeztetése – mint utaltunk rá – nem bizonyítható, jóllehet Jankovics Miklós, s nyomában haladva – a szentesi gombosfák kapcsán – Csalog József is annak tulajdonított meghatározó szerepet.¹⁵ A gombfa mindenféleképpen kapcsolódhat azonban a középkori magyar és török harcosok vitézi sírjelölő kultúrájához. Érdekességként és a probléma szélesebb körű vizsgálata érdekében megemlíthető, hogy a sírjel valóságos „fejfa” is volt, vagy legalábbis lehetett, amikor a győztes fél az ellenség harcosainak fejét levágta és lándzsára tűzve mint diadalmi jelvényt vitte, vagy hagyta a csatamezőn. Ebben az esetben valóságosan is antropomorf volt a fejfa, mintegy gombosfa. Természetesen, mint a kopják esetében is, ezen vitézi „szokás” sem adhat magyarázatot a gombos fejfák keletkezésére.

Családi sír gombosfái.
Dab (1976)

Tulipán-csillag-gombdíszes
fejfa. Izsák (1975)

Leányka és fiúcska
gombosfái. Áporka (1976)

Gombfás unitárius temető. Apáca (1982)

Evangélikus fejfák, csillag, gomb, tulipán,
virágtartó motívumos „életfák”, Pilis (1968)

¹⁵ Mint már utaltunk is rá, kizárt dolognak tekinthető az, hogy a török méltóságokat megillető turbán alakú sírkő formakincse hatással lehetett a magyarság fejfája ornamentikájának kialakulására. Lásd Ö. BARTHA Júlia, 1996.

2. Epitáfiumok, névtáblák, tábla alakú fejfák. A vitézi temetkezés során részletesen szóltunk a fából faragott, ezüstlemezzel borított, díszes epitáfiumról, amelyen az elhunyt érdemeit dicsőítették. A temetési menetben vitték, majd a temetés végeztével a templom falára erősítették fel. Tulajdonképpen primer sírjelnek tekinthető, amely a sír felett töltötte be rendeltetését, tájékoztatott a sírban nyugvó földi életéről. Ezek az epitáfiumok Kárpát-Európa-szerte megtalálhatók, elsődlegesen is a reformátusok templomaiban, mint például a Hajdúságban, de a katolikusokéban is.¹⁴

***

A névtáblák átmenetet képeznek a tábla alakú fejfák felé. A tábla alakú fejfákat különböző vastagságú deszkából, laposra vágott fatörzsből készítették. A névtáblákhoz állnak közelebb azok a fejfák, amelyek egyszerű formakincsű, kerek végződésű és szegéllyel rendelkező vastag deszkalapok. Több esetben háromszög alakban is lezárják a fejrészt. A mezőberényi németeknél ismeretes tulipán alakjára emlékeztető tábla alakú fejfa.

Tábla alakú fejfák.
Gömörsimonyi (1984)

Tábla alakú fejfa (1883).
Irsa (1968)

3. „Kopjafák” vagy népi iparművészeti fejfák. A vitézi temetési pompa tárgyalása során egyértelműen beigazolódtott az, hogy a kopjás temetkezés és a fejfasírjel-állítás között közvetlen eredetkapcsolat nem áll fenn. A népnyelvi terminológiák között sem fedezhető fel a kopjafa sírjelnév. Ennek ellenére a terminológia szívósan tartja magát a korabeli népművészeti kutatók, néprajzkutatók s a műveltebb rétegek, s természetesen a faragó népi iparművészek körében.

A művészeti faragók munkája révén terjedtek el a rendkívül gazdag díszítésű legújabb típusú fejfák, amelyek kopjafa néven ismeretesek széles körben. Ezek a napjainkban megnyilatkozó népművészet reprezentáns darabjai. Közös jellemzőjük, hogy általános népművészeti stílust képviselnek, azaz a díszítő-

¹⁴ BALASSA Iván, 1989. 54–55, 59.

motívumokat nem az illető helység fejfakultúrájának hagyományai szerint faragták a fákra. Egy-egy ügyes faragó keze munkáját dicsérik, aki nemcsak a helyi hagyományokat reprezentáló, hanem azon túlmenően máshol is fellelhető díszítőelemeket is szabadon felhasznál. Rendszerint a helyi közösségi hagyományosság figyelembevételével, népművészeti fejfákat faragnak. Ez az alkotó tevékenység valójában népi iparművészet. Az 1960-as években kezdtek megjelenni, s számuk rohamosan gyarapodott a hetvenes-nyolcvanas években. Eleinte Erdélyből jövő faragók, de itteniek is foglalkoztak készítésükkel, megrendelésre készítették el munkájukat. Ezek szinte kivétel nélkül oszlop alakú fejfák, azonban néhol – mint Dunaegyházán – reliefet, szobrot is faragtak fából, és állították a sírokra. A népi iparművészeti „kopjafák” egyetemes jellegét az is bizonyítja, hogy protestáns és katolikus temetőkből egyaránt megtalálhatók, már nem kizárólag a protestáns, tradicionális sírjelkultusz jelenségei. Olyan temetőkből is megjelentek, ahol évtizedekkel, évszázaddal korábban sajátos, egyéni stílusú fejfák, gombosfák voltak. Legszembetűnőbb a jelenség ott, ahol még állnak a régi típusú fejfák, mint például Bibarcfalván, Nagybaconban. Vargason már eltűntek a gombosfák, s helyüket a népi iparművészeti kopjafák vették át. Homoródszentpálon a sírkövek világában idegenül hatnak az általános stílusú faragványok.

A történeti eseményekhez fűződő megemlékezések is ösztönzőleg hatottak a „kopjafák” készítésére és elterjedésére. Külön is szükséges megemlíteni a mohácsi Történeti Nemzeti Emlékparkot, ahol a fából faragott kopják, buzogányok sokaságát állították fel a szerencsétlen kimenetelű, 1526-os mohácsi csata elesetteinek emlékére. Az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak és mártírjainak emlékét is „kopjafák” őrzik a pesti Újköztemetőben. Az 1990-es politikai fordulat után rendre állítottak kopjafákat, amelyek köztéri emlékmű funkcióját töltik be.

4. Lábfák. Az előzőekben szükségszerűen esett szó a koporsóvivő rudakról, amelyeket eredetileg nem vittek vissza a temetőből, hanem a sírhantba szúrták. A rudakat helyenként a sírgödörbe helyezték, a koporsóval együtt temették el. Rendszerint azonban már temetkezési kellékké vált. Az egyházközség tulajdonát képezi, és a fekete zászlóhoz hasonlóan – akárcsak a szentmihálylovát –, a templomba viszik vissza.

A koporsóvivő rúd tehát sírjellé vált azáltal, hogy a két darab rudat a sírhanton a halott lábához állították. A fejfához hasonlóan *lábfa*ként tölt be sírjel-funkciót. A lábfa megtalálható a Kárpát-medencében a Tiszától keletre eső vidékeken, Felföldön (Abaúj-Torna) és Erdélyben (Kalotaszeg) egyaránt. A lábfa többsége díszítetlen, de eredeti nagyságú csupán kevés helyen található, mint például Magyar-

Lábfás sírok. Tiszaug (1980)

létán (Litemi de Sus, volt Torda-Aranyos vármegye), Siklódon (Şiclod, volt Udvarhely vármegye), Pusztafalun (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Több helyen gombosra faragják – például Magyargyerőmonostoron (Mánástireni, volt Kolozs vármegye) –, de sok helyütt egészen a sírba süllyeszti, csak a felső részük látható. Kettő-kettő, vagy több, ahányan a sírban nyugszanak. A lábfa is elveszítette eredeti – koporsóvivő rúd – funkcióját, és a fejfához hasonlóan méreteiben nagy, impozáns sírjelként áll a sírhanton. A Tiszazugban – Tiszasason, Tiszaugon, Tizsakürtön – vastag lábfa állnak a síron, s egy halottnak csupán egy lábfa állítottak. Egy padmalyos sírban nyugvó házaspárnak például egy-egy fejfa és egy-egy lábfa került a sírhantjára.

***

Összegezésenként hangsúlyozzuk, hogy tanulmányunk elkészítését alapvetően az motiválta, hogy a magyar népi kultúrának egyik sajátos megnyilatkozását, a fejfát, a fejfa sírjelet vegye vizsgálat alá monografikus igényrel. Az elmúlt több mint egy évszázad alatt nagyon sok közlemény látott napvilágot, amelyek a formakincsét, típusait vették vizsgálat alá, és számos tanulmány íródott meg, amelyeknek feltett szándéka volt a jelenség eredetét tisztázni, azaz a fejfaállítás szokásának magyarázatát adni.¹⁵

A fejfa azonban önmagában érdemben nem vizsgálható. A formakincs számbavétele, a díszítőelemek rendszerezése ugyan alkalmat ad arra, hogy a fejfa-kincs gazdaságát dokumentáljuk, azonban számos történeti és kultúrtörténeti tényező, néprajzi sajátosság teszi valóban érdekessé és népművészeti értéké a – sajátosan magyar – fából faragott sírjelet, a fejfát. A fejfa vizsgálata kapcsán szükséges magát a temetési ceremóniát vizsgálni, mivel annak számos olyan mozzanata van, amely összefüggésben áll a sírjelölés szokásával. A temetkezés helye, a temető, a sír olyan tényezők, amelyek figyelembevételre szükséges a népi társadalom és szokásrendszer és a sírjelölés kapcsolatainak feltárásához.

A tudományos vizsgálat egyértelműen azt igazolja, hogy a fejfa sírjel a protestánsok, elsődlegesen is a reformátusok körében található meg, elvétve azonban akad a lutheránusok között is, de például a Székelyföldön, az unitáriusoknál már nincs meg.

Ismeretes, hogy a helvét vallás, a kálvinizmus sajátos „magyar vallás”, amely a török hódoltság kezdetén, a XVI. század közepe táján honosodott meg Magyarországon. Főként Magyarország központi területein, így a Nagy Magyar Alföldön, a Dunántúl baranyai, somogyi, tolnai területein, valamint Erdélyben. Buda eleste – 1541 – után három részre szakadt az ország. Erdély önálló államiságot vívhatott ki, míg az ország jelentős része a török birodalom része lett, török uralom alá került. Meggyengült a római katolikus egyház hatalma. Az érsekségek, püspökségek, káptalanok menekülésre kényszerültek. A törökök a világi birtokosokhoz hasonlóan, az egyházi nagybirtokosokat is veszélyeztetették.¹⁶ Csupán a kolduló ferences barátok maradhattak meg a hódoltsági területeken (Jászberényben, Kecskeméten). Az önmagára maradt magyarság ön-

¹⁵ Összefoglaló jelleggel lásd NOVÁK László, 1980.; 2005.; KUNT Ernő, 1983.; BALASSA Iván, 1989.

¹⁶ A kérdéssel kapcsolatban SALAMON Ferenc, 1885.; SZAKÁLY Ferenc, 1981.

rendelkezésének különösen megfelelt a puritán protestáns eszmeiség, s ennek következtében a kálvinizmus teret hódított a törökök által megszállt területeken és Erdélyben, ahol még államvallás is lett. A lutheranizmus az erdélyi szászok, a királyi Magyarországon élő magyar főurak és északi szláv jobbágyok, valamint a szepességi szászok, cipszerek között honosodott meg. A XVIII. század eleji nagy népességmigráció során a Felföldről jövő északi szlávok és német területekről a Duna mentében idevándorló németek terjesztették Alföld-szerte és a Dunántúlon a lutheránus (evangélikus) vallást.

A fejfa sírjel a protestánsok között hódított teret, és jellegzetes magyar kulturális örökségnek tekinthető, amely annak ellenére, hogy viszonylag későn – a XVII. század végétől – jelenik meg, formakincsében, díszítőelem-rendszerében számos olyan archaikus vonást őrzött meg, amelyek a magyarság évezredes kultúrájának rekvizitumai. A katolikusokkal ellentétben nem keresztet, hanem faragott faoszlopot állítottak a sírra sírjelként a református vallású magyarok. A XVIII. században az Alföldre települt északi szlávok – tótok – döntő többsége lutheránus hiten élt (Alberti, Irsa, Pilis, Péteri, Dunaegyháza, Békéscsaba, Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós), s a vallásüldöztetés miatt menekülésre kényszerült evangélikus németek szűkebb csoportja is. Akárcsak a szlovákok, a német Kis-Harta, Soltvadkert lakossága, a mezőberényi németek szintén fejfákat állítottak a sírokra, a szomszédságban élő magyarokhoz hasonlóan. Más evangélikusok által lakott vidékeken nem található meg fejfa sírjel.

* * *

A fából készült sírjel neve, népi terminológiája Kárpát-Európa-szerte *fejfa*, *fejéhez való fa*, *főtől való fa*, *fűtől való fa*, *gombfa*, *gombosfa*, ritka előfordulásként ismerhető meg az *epitafa*, *sökfa*. E nevek a sírhant fejrészéhez állított sírjelek megnevezésére szolgálnak. Kivétel nélkül a tönkös vagy oszlop alakú fejfák tartoznak csoportjukba. A „gomb” jelzőként történő megnyilatkozása a fejfa díszítettségére vonatkozik: a fejfa csúcsát kivétel nélkül gombos ornaments elem díszíti, amely a fejfák többségéhez hasonlóan emberalakúságot, antropomorfiaát testesít meg, illetve szimbolizál. A tönkös és oszlop alakú fejfák rendszerint emberalakot jelképeznek. Köztük legismertebbek a szatmárcsekei, úgynevezett „csónak alakú fejfák”, amelynek egyszerűbb formai változata uralja a Tisztántúl, Északkelet-Magyarország (Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör) területeit. Az antropomorfia szép megnyilatkozásai találhatóak meg a Duna–Tisza közén (Kunszentmiklós, Tass, Szabadszállás, Abony, Tószeg), s a Tisza és Körösök vidékén (Békés, Hódmezővásárhely), a Kisalföld északi területén (Perbete, Nagysalló). A gombos fejfák is antropomorf jelleggel bírnak, s megtalálhatók Kárpát-Európa különböző vidékein, így a Duna–Tisza közén Nagykőrösön, Alsónémedin, Ócsán, Monoron, Áporkán, Majosházán, Dunavecscsén, Solton, Foktőn, Dunaszentbenedeken, Uszódon, Abonyban, Tószegen, Tiszavárkonyban, Vezsenyen, a Tisza melletti Szentesen, Szatmárban (pl. Börvely), Szilágyságban (pl. Désháza), Kalotaszegen (pl. Ketesd), Dunántúlon a mezőföldi Cecén, Sárbogárdon, a somogyi Szennán, Nagyabajomban. A legdíszesebb faragású fejfák a Duna-Tisza közén, Kalotaszegen, Erdővidéken lelhetők fel. A kalotaszegi, erdővidéki fejfák „gomb” faragásúak. A fejfa csúcsát gomb díszíti, a törzsét viszont a gombos, gyűrűs díszek mellett csillag és tulipán motívumok is ékesítik,

valóságos életfává varázsolvá a sírjelet. Az „életmotívumok” (tulipán, csillag) az antropomorf jelleget erősítik a csúcson lévő „gomb” dísszel együtt. Hasonlóan gazdag, gomb-tulipán-csillag motívumokkal díszített fejfák találhatók a Duna-Tisza közén Izsákon, Fülöpszálláson, valamint a szlovákok lakta Dunaegyházán, Albertin, Irsán és Pilisen.

Az antropomorf fejfák archaikus jellegűek. Ósi hagyományokkal hozható kapcsolatba formakincsük. Általános megnyilvánulás az antropomorfia, megtalálható azokon a területeken is, amelyeken a nomád életmódot folytató magyarság évezredekkel korábban megfordult (itt említhetők meg a kultikus helyeken álló kőből faragott emberszobrok, a „kamennaja babák”, jóllehet azok nem sírjelek). A sírhanton megjelenő, stilizált ember alakú fejfa általános és archaikus jelenségnek tekinthető. Egyes feltevések szerint a Felső-Tisza-vidéken általános – különösen Szatmárcsekére jellemző – ún. csónak alakú fejfátípus a magyarság ugor kori hagyományaival kapcsolható össze (ti. a tundra vidékén meglévő csónakon történő temetés szokásával). A gombosfák archaikus jellege is nyomon követhető a magyarság évezredek kultúrájában. Összehasonlított adatokat alapján rokonságot feltételezhetünk a magyar és a XIX. század végi baskír, kirgiz, kazah temetkezési szokások között. Az a teória viszont, miszerint a hódoltsági területeken – mint például Szentesen – a törökök temetkezési kultúrája, a turbános sírkövek hatottak volna a gombos fejfakincs kialakulására, csupán romantikus – ám logikus – elképzelésnek tekinthető.

A fejfák megnevezésére gyakran használt terminológia a *kopjafa*, amely azonban a népnyelvben nem található meg, mesterséges elnevezés. A XIX. század végén virágzó nemzeti romantika terméke. A sajátos nemzeti szimbólummá vált sírjel, a „kopjafa” a vitézi temetési pompára vezeti vissza eredetét.

A „vitézi korban”, a XVIII. századot megelőző időszakban a főúri, rangos temetkezés alkalmával játszottak fontos szerepet a harci jelvények és eszközök – sisak, aranyos sarkantyú, buzogány, zászló –, közöttük a szúrófégyver, a kopja. Miként a közzászlót, kardot a sírba törték, úgy rontották össze a templom falán a harci eszközöket, a kopját a fégyveres vitézek. Szélesebb körben – mint a székelyföldi lófók és székely harcosok esetében –, a zászlóval felékesített kopját a temetési pompa részeként a sírhantba szúrták nemcsak a reformátusok, hanem a katolikusok is (pl. a sóvidéki Atyhán). Ez a szokás adott okot arra, hogy feltételezzék egyes kutatók a fejfa sírjel és a kopja fégyver közötti evolúciós kapcsolatot. Azaz, szerintük a kopjából ered a reformátusok fejfája, s ezért alkalmazták rá a „kopjafa” nevet. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét. Mint a jeles néprajzkutató, Viski Károly kimutatta, a díszes faragású fejfa nem magából a szúrófégyverből, hanem annak tartójából alakult ki. Tehát, a kopja csupán szekunder sírjelölő funkcióval rendelkezett, mintegy sírmellékletként. A kopjás temetkezés a XIX. század felében, a „vitézi kor” végleges lehanyatlásával szűnt meg, és csupán a fégyveres kötelékben élő, határőri védelmi funkciókat ellátó székelység körében maradt fenn a legtovább, amelynek emlékét még a XIX. század közepén is nyomon lehetett követni.¹⁷ Sok helyütt – mint a sóvidéki Siklódon, Küsmődön, Etéden – a kopják és tartójuk végleg eltűntek, és sírkövek, koporsókövek vették át, illetve töltötték be a sírjelölés funkcióját.

¹⁷ Lásd ORBÁN Balázs, 1868. I.; VISKI Károly, 1910.

A díszes gombfifaragás szokása nem alakult ki, jóllehet sajátos módon megmaradt a „hagyományos” sírjelölés, miszerint a három koporsóvivő rúd közül egyet a fejhez, kettőt pedig a lábhoz szúrják (pl. Siklód). Ezek azonban „átmeneti jelleggel” jelölik a sírokat, addig, míg évek múltával a kőből készült síremlék nem váltja fel őket, mint volt az korábban is. Siklódon – de más helyütt is Székelyföldön, mint például Csókfalván – nem volt közös temető a faluban, hanem ki-ki a saját portáján, a házastelek végén lévő szilváskertben temetkezett. Itt sírkövek állnak a családi sírokon. A néhány évtizede létesített, falu fölött magasodó közös temetőben – ahová három rúdon viszik fel a halottat – a sírhantokba szúrják a koporsóvivő rudakat (egyet a fejhez, kettőt a lábhoz). A koporsóvivő rudakat más helyeken is (pl. a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron, a Tisza melléki Tiszakürtön, Tiszaugon, Tiszaszöllősen, a bihari Ártádon, Biharfélegyházán, az abaúji Magyarbődön, Nagyszaláncon) a sírhantba szúrták lábfa-nak. Idővel a fejrészhez rangos kőből készített síremléket állítottak fel (pl. az Olt vidéki Alsórákoson). A zászlós kopja reliktumként maradt fenn a sóvidéki Korondon. A díszesen faragott fejfa, gombfa – az egykori kopja tartója – csúcsába a zászló csökevényét, kis fanyélre kötözött fekete szalagot tűznek. A háromszéki Erdővidék református lakossága széles körben állította a „gombfákat” a sírra a XIX. század végén, a XX. század első harmadában (valóságos kopja-erdő látványát mutatták a református temetők), amelyek csúcsába azonban zászlócskát nem tűztek, bizonyosságul annak, hogy a „gombfa” sírjel nem a kopja fegyver genetikus származéka. A gombfa-állítás szokása a XX. század második felében végleg az enyészetbe hanyatlott.

Zászlós fejfa. Korond (1982)

***

A fejfa tehát nem harci fegyver, a lándzsa, kopja fejleménye, nem abból származik eredete. Viszonylag kései jelenség a fejfa, melynek történetisége a XVII. század végéig nyomon követhető. II. József 1781-ben kibocsátott vallási türelmi rendeletét követően vált általánosan sírjellé a fejfa, „főtől való való fa”, „fejéhez való fa”, „gombosfa”, „gombfa” a protestáns – elsődlegesen is református – temetőkben, amely az 1848/49-es szabadságmozgalom elbukása után bekövetkező osztrák (Habsburg) nemzeti elnyomás végét jelentő, 1867-es kiegyezés követő, a nemzeti önazonosság megerősödésével is együtt járó, s azt erőteljesen kifejező népi díszítőművészet áramlatában élte virágkorát a XIX. század utolsó harmadában, a századforduló idején. Ez a fejfa azonban díszíttségében, formakincsében magában hordozza azokat az archaikumokat is, amelyek a magyarság évezredes kultúrájában reliktumként, survival jelenséggként éltek tovább és maradtak fenn.

A vitézi és nem vitézi, kismemesi, módos cívis, honorácior temetkezések során különös szerepet töltött be az epitáfium, a sírfelirat. Díszes, nemesfémmel

bevont fatáblákra, egyszerű fatáblákra, kőlapokra vésték fel az elhunyt érdekeit méltató szövegeket életrajzi adatokkal kiegészítve, és elhelyezték azt a síron. Ezek a sírfeliratok nemcsak a főrangúak esetében voltak meg, amelyeket rendszerint a templomok falára erősítettek fel díszes harci eszközök (aranyos lobogó, díszes kopja) társaságában, hanem az alacsonyabb rangúaknál is. A református Nagykőrösön a XVII. század közepéről származó történeti adatok szerint a lelkész, prédikátor sírját „fával rótták fel”, azaz olyan síremléket állítottak a sírra, amely az epitáfium funkcióját töltötte be. Fejfát még nem említenek a történeti források a XVII. században. Nagykőrösön bukkan fel először a „fejéhez való fa” sírjelnév 1739-ben, majd ezt követően rendre már említés történik róla nemcsak Nagykőrösön, hanem a szomszédos Kecskeméten és Cegléden is, és másutt. Ismeretes Nagykőrösről 1771-ben, hogy a mezőváros tekintélyes nótáriusának sírját epitáfiummal építették – amely valóságos sírkertnek tekinthető, melynek ajtajára sarokvasat is készítettek –, és a sírhantra „epitaphiumot” és „fejéhez való fát” állítottak. Az „epitáfiumra” szöveget metszettek, a „fejéhez való fát” pedig díszesre faragták és le is festették. A sírjelölő funkciót együttesen és külön-külön, az epitáfium és a fejfa töltötte be. A későbbiek során az epitáfium mint önálló sírjel eltűnt a sírról, a gombosfa egyedül töltötte be a sírjelölés rendeltetését. A fejfa viszont alkalmas arra, hogy törzsére véssenek nevet és rövid szöveget, s ily módon a fejfa egységesen tölthette be a sírjelölés funkcióját, magában ötvözve az epitáfium funkcióját is. Érdekességgként említhető meg az, hogy ritka esetben – például Cegléden – a gombosfa törzsére – amelyen olvasható az eredeti sírfelirat –, későbbi temetés alkalmával már márványtáblát, epitáfiumot készítettek, amelyet a fejfára erősítettek. A XVIII. században ismeretes az „epitafa” névvel illetett sírjel, fejfa is ritka előfordulásként (Abony, Karcag).

Tehát, a sírokon egyszerűbb fatáblák, „emlékfák” voltak, amelyek eligazítást nyújtottak a sírban nyugvóra vonatkozóan. Később, a XIX. században, amikor már díszes fejfákat faragtak, az epitáfium egyszerű névtáblává alakult át, de fontos része lett a tábla alakú fejfáknak is. Ritka esetben – például Ordason – a gombosfa megőrizte a régi időkre utaló „epitafa” nevet a mai népnyelvben. A XVIII. század közepén Abonyban és Karcagon nem „fejéhez való fákról”, hanem a temetőben lévő epitáfiumokról történik említés. Abonyban a római katolikus földesúr – a „cuius regio, eius religio” elve alapján – üldözte a református vallású törzsökös lakosságot, s 1741-ben a jövevény katolikusok a temetőjükre rontottak és az „epitaphiumokat” feltűzelték. Karcagon a temetőből orozott „epitaphium deszkákat” tüzeltek el 1768-ban. Tehát az epitáfium „deszka”, valójában fából vágott deszkalap volt, amelyre szöveget véstek fel. Ez jelölte a sírhantot. Ez az epitáfium sírjel megfelel a későbbi névtáblának és a tábla alakú fejfának.

A napjainkban is meglévő névtáblák tehát rokonságot mutatnak az epitáfiumokkal, s egyben a fejfák őséneke is tekinthetők. Egyszerű formakincsűek, s gyakran átmenetet képeznek a fejfák másik nagy csoportja, a tábla alakú fejfák irányában, amelyek változatos díszítettségűek, de általában meghatározó epitáfium jelleggel rendelkeznek.

A tábla alakú fejfák között is szükséges megkülönböztetni az archaikus antropomorf formakincsűeket. A különböző vastagságú deszkából készült fatábla meghatározó díszítőjegye a felső résznek fejszerű kiképzése, de a törzs is rendelkezik emberalakúsággal. E típust reprezentáló legkarakterisztikusabb antro-

pomorf tábla alakú fejfák határozzák meg Dunapataj református temetőjének sajátos népművészeti megnyilatkozását (copfos leány stilizált alakja jelenik meg). A tábla fejfák jelentős csoportját alkotják az oszlopos tábla alakú fejfák. Az antropomorf tábla alakú fejfák általános jellemző motívuma a stilizált fej (pl. Bölcske, Szarvas, Nagyszalonta). Közöttük vannak olyan fejfák, amelyek sajátos formakincsében uralkodó motívum a tulipán (pl. Kémes, Perbete). E fejfatípus-csoportban vannak új stílusú fejfák is. Közöttük található olyanok, amelyek rendelkeznek antropomorf jegyekkel, mint például a kalotaszegi Zsobokon, Kalotaszentkirályon, Magyargyerőmonostoron, Körösfőn, a Tápíóság vidékén lévő Bényén. Ezek az új stílusú antropomorf fejfák eltérnek a hagyományos sírjelektől, fejfák formakincsétől, a régi díszítésű fejfáktól, gombfáktól, gombosfáktól, újszerű készítményű sírjelek.¹⁸ Az új stílusú fejfák között találhatóak díszes faragású, növényi ornamentikával díszített tábla alakú fejfák (pl. Irsa). Sok helyütt csupán egyszerű tábla alakú – névtáblaszerű – fejfákat állítottak, illetve állítanak a sírokra (pl. Mezőberény, Sárszentlőrinc), amelyek valóságos építáriumként állnak a sírhantokon.

Az új stílusú, oszlop alakú fejfák csoportjához tartoznak azok is, amelyek az obeliszkszerű sírkövek formavilágát utánozzák. Itt szükséges említést tenni arról, hogy elvéve a Kárpát-Európában megtalálható az egyszerű, díszítetlen, faragatlan fejfák is, amelyek a maguk egyszerűségében lehetnek archaikusak (pl. Szentesen), de újabb jelenség megnyilatkozásai is (pl. az Esztergom környéki Nagyölveden, Zsobokon) egyaránt.

A sírjelekkel, illetve a sírjelöléssel kapcsolatban szükséges említést tenni a jeltelen sírokról is. Sok helyen csupán fát ültettek a sírhantra, fejfát nem állítottak, vagy ha igen, az előfával együtt töltötte be a sírjelölés funkcióját. Szükséges arra is utalni, hogy nem csupán protestáns, de más vallásúak (köztük római és görög katolikusok, ortodox keletiek) temetőiben is megtalálható a sírra ültetett fa.¹⁹ A hegyvidéki területen gyakran fenyőt ültettek (pl. a zempléni Abarán, Alsómihályiban), de az akác is előfordul (pl. a mezőségi Széken), gyakran gyümölcsfákat, így almát, meggyet, diót, epret (pl. a Duna melletti Nógrádverőcén, a nógrádi Szklabonyán vagy Kürtösabonyban, a Maros középső folyásvidékén, Nagyenyed környékén).

A fejfák viszonylag rövid korszakban éltek virágkorukat (XIX. század második fele, XX. század első fele), és a XX. század második felében sorra eltűntek a temetőkből, napjainkban csupán megfoghatatlan számú őrzik a különböző vidékek temetői a hagyományos fejfakultúrát.

A fejfák nagymérvű pusztulása következett be a XX. század második felében. Ebben az időszakban döntő társadalmi-gazdasági változások mentek végbe Kárpát-Európa-szerte, amelynek sajnálatos következménye a nemzeti jelleget erőteljesen magában hordozó parasztság kultúrájának, a hagyományos parasztpolgári életmódnak a felszámolódása, illetve megszűntetése. A temetők – különösen a

¹⁸ Ez is ékesen bizonyítja, hogy nem „kopjafák”. Bár nem követik a hagyományos díszítettséget, formakincset, általános antropomorf megnyilatkozások, ellentétben a túldíszített, az ornamentals elemek konglomerátumának is tekinthető népi iparművészeti ún. fejfákkal, kopjafákkal.

¹⁹ Nem csupán Kárpát-Európában, de a Balkánon is. Bulgáriában például a görögkeletiek sírján meggyfák találhatóak meg. Saját gyűjtés (1981)

városokban, így az egykori mezővárosokban is – elsivárosodtak, jellegtelen kőrengeteggé váltak. A fejfákat felcserélték az értékesebb mész- és gránit, valamint a kevésbé értékes, jellegtelen műkő síremlékekre. Ez utóbbiak jelentik a döntő többséget. A temetőekben megjelentek a „kopjafák” is, a népi iparművészet termékei-remekai – függetlenül attól, hogy katolikus vagy protestáns a temető –, szakítva a hagyományokkal. A faragó iparművészek által készült díszes kopjafák nem a helyi jellegzetességet, hagyományos fejfakultúrát örökítik, hanem általános stílust képviselnek, a különböző csillag, gomb, tulipán díszítőelemek felhasználásával. Ezek a kopjafák valóságos nemzeti szimbólummá váltak azáltal, hogy a népművészet – nevezetesen a fejfaművészet – hagyományait, díszítőelem-rendszerét tovább örökítik, és nem csupán sírjelként, hanem történeti emlékműként is funkcionálnak, felállítva emlékhelyeken, köztereken egyaránt.

Irodalom

BALASSA Iván

1973 *A magyar temetők néprajzi kutatása.*

Ethnographia LXXVI. 225–242.

1989 *A magyar falvak temetői.* Budapest.

BORBÉLY Gábor

1999 *Csónak alakú fejfák az érmelléki református temetőkben.* In: *Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők.*

Partiumi Füzetek (szerk. Dukrét Géza) 7. Nagyvárad, 130–141.

KOCSZOGH Ákos

1975 *Főtől való fák.* Confessio III. Budapest, 84–101.

KUNT Ernő

1978 *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban.* Studia et Folkloristica 3. Debrecen

1983 *Temetők népművészete.* Budapest

NOVÁK József Lajos

1910 *A temetők népi művészete.* Néprajzi Értesítő XI. 1–27, 149–161.

NOVÁK László [Ferenc]

1980 *Fejfák a Duna–Tisza közén.* Az Arany János Múzeum Kismonográfiái I. Nagykovács

1989 *Haufendörfen im Nordwesten der Groen Ungarischen Tiefebene.* In: *Ideen, Objekte und Lebensformen Gedenkschrift für Zsigmond Bátky* (Hausger. Béla Gunda – László Lukács – Attila Paládi Kovács). Az István Király Múzeum Közleményei – Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne Serie A. Nr. 29. Székesfehérvár, 169–184.

2005 *Fejfa monográfia.* Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykovács

NYÁRÁDY Mihály

1963 *A szatmárcsekei református temető fejfái.* A Jósza András Múzeum Évkönyvei III. 1960. Nyíregyháza, 193–218.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása I.* Pest

Ö. BARTHA Júlia

1996 *Az anatóliai törökök temetkezési szokásai.* Studia Folkloristica et Ethnographica 37. Debrecen

SALAMON Ferenc

1886 *Magyarország a török hódítás korában.* Budapest

SOLYMOSSY Sándor

1930 *Ősi fejfaformák népünknel.* Ethnographia XLI. 65–84.

SZABÓ István

1991 *Egy szamoszegyi tanítónő és ránk maradt kéziratöröksége.* In.: *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére.* (szerk. Ujváry Zoltán) Debrecen, 501–518.

SZAKÁLY Ferenc

1981 *Magyar adóztatás a török hódoltságban.* Budapest

VISKI Károly

1910 *Mi a kopjafa?* Néprajzi Értesítő XI. 221–224.

ZENTAI János

1974 *Magyar fejfák* 1–2. rész. Élet és Tudomány XXIX. 69–74, 117–122.

Deák Ferenc Lóránd

Eltérések a csernátoni¹ temetési szertartásban

1. A református és katolikus elkülönülések és kölcsönhatások a temetkezési szokásban. Csernátonban a katolikus és református felekezetű lakosság temetkezési szokásában kölcsönhatások figyelhetőek meg. A falu művelődési és társadalmi életében egy erős református ráhatás érvényesül, s kimutatható, hogy a település a közeli református falvakkal² egy zárt református régiót alkot. Csernátonban a református felekezeti jelentshez származási és gazdasági jelentsékek is társulnak. A katolikus lakosság térben is elszórtan él. A két részből álló falu két önálló református egyházzal működik, míg a katolikus felekezetűek kisebb számban, térben távol egymástól egy laza hálót működtetnek. Az itteni református egyház erősebb gazdasági háttérrel rendelkezik, amit a magántulajdon visszaszerzése után még jobban megerősített. A református egyház kihatását a lelkészek itteni hosszú szolgálati ideje is erősíti³, míg a katolikus plébánosokat gyakran áthelyezik, és így egymás kezdeményezéseit kell átvegyék.

A csernátoni temetkezési szokáskör bemutatásakor a következőkben kitérek a katolikus és református szokáselemek sajátos jelentéseire, valamint kölcsönhatásaira. Ezt követően az itteni katolikus gyászszertartás párhuzamaként bemutatom egy erős katolikus identitást felmutató falu (Esztelnek) temetését.

Az egyház évi szertartásai közé beépülő, életfordulóhoz kötődő és csoporttudatot megmutató szokásai között katolikus jelentéssel bír az öregek napja és a közös házassági évfordulók. Ennek átvétele megjelent a református felekezetnél, viszont a konfirmációs megemlékezések mellett másodlagosabb kezdeményezés maradt.

A virrasztóba beépülő egyházi vezető részvétele katolikus hasonlóságot mutat. Katolikus környezetben a plébános jelenléte a gyónásra való felhívás és lehetőséget erősíti meg. Ezt a mély jelentést viszont, amit a hozzátartozók ilyen alkalomkor végzett gyónása jelent, a reformátusoknál nem éri el, és még mindig csak másodlagos elem. Felsőcsernátonban viszont a katolikusoknál a plébánost a kántor helyettesíti a virrasztóban, így gyónásra a temetést követő szentmisén adódik lehetőség. A csernátoni katolikus temetkezési szertartás és a felekezeti többségben élő katolikus falvak (Szentföld⁴) temetési szertartásai

¹ Csernáton háromszéki magyar település (Erdély), lakossága 4143. Felekezeti megoszlása: 2451 református, 1584 katolikus, 46 ortodox, 48 baptista.

² Maksa – Eresztevény – Besenyő, Dálnok, Albis, Mátisfalva – Márkosfalva

³ A felsőcsernátoni katolikus gondnok a katolikus hívek református felekezethez való átállását a következőképpen interpretálja: „*Elekes tiszteletes maga mellé hívta.*”

⁴ Szentföld (Csernátontól eltávolodó irányba): Futásfalva, Torja, Szentlélek, Kővár, Szárazpatak, Kézdiszentkereszt, Kurtapatak, Beléfalva, Esztelnek, Csomortán, Almás, Lemhány, Nyújtód; más katolikus régió Ozsdola, Hilip, Hatolyka, Szentkatolna.

között is lényeges eltérések vannak. Lényeges eleme ennek a hozzátartozók temetés előtti kötelező gyónása, ami a csernátoni katolikusok esetében nem kötelező, csak lehetőség.

A katolikus felekezetűeknél a szentmise tartása és a gyónás mint a hazajáró halott távoltartása is megjelenik. A koporsóban a holttest kezének elrendezése a katolikusoknál többletjelentést kap (keresztbe tett kéz keresztszülőt, leengedett kéz keresztgyermek hiányát, a rózsafüzér kézre való helyezése *rózsafüzér* tagságot jelent).

A temetési szertartásba beépült *koszorúmegváltás* megnevezéssel jelölt adakozás az egyház részére a református temetéseken jelent meg, amelynek kezdeményezője a felsőcsernátoni református egyház, s ez az itteni katolikus gyászszertartásba is beépült. Megjelenítésében a református temetéseken tapasztalt formát követik. Ezzel ellentétben a katolikus falvakban kisebb formában és elsősorban a szűk családra vonatkozva jelenik meg. Katolikus temetési szertartásokon általános adakozási elem a *perselyezés*, amikor a ministráns gyermekek tálcával körbejárják a résztvevőket, akik aprópénzt helyeznek rá. Ez a környék katolikus temetkezési szokásaiban jelen van. Csernátonban is megvolt, de ezt mára a nagyobb összeget jelentő *koszorúmegváltás* már kiszorítja.

A temetést követő templomi megemlékezés – a halotról – (hat hét eltelével, évente, kerek évfordulók) a református felekezetűeknél az elmúlt két évtizedben jelenik meg. Idős adatközlők szerint ez katolikus megnyilvánulás, gyakran kíséri a *„nem vagyunk katolikusok”* megjegyzés. A vasárnapi prédikációnak csak egy kísérő és befejező eleme. A megemlékezést a szertartás befejezése után a harang felhívó jelzése tudatja a szertartásról távol maradók számára is. A megemlékezések, a katolikus megemlékezéssel szemben, gyakran elmaradnak.

A halottak napi világítás szintén katolikus elem, amelynek idegenségét mára a reformátusok egyáltalán nem érzik. A halottak napján a temetőben a református lelkész jelenléte a katolikus szertartás párhuzamaként jelenik meg. A köztemetőekben megjelenő egyházi képviselők más időpontot választanak, amelyet a megelőző vasárnapi templomi szertartáson jeleznek.

A katolikusoknál ismert gyertyahasználathoz református felekezetű idős emberek – emlékezve szüleik véleményalkotására – a későbbiekben is elutasítóan viszonyultak. Ennek példáját őrzi a szomszédos Albisban lejegyzett egyházi szövegrész is: *„a sírok kivilágítása hitelveink ellen lévén, nemcsak a lelkész, hanem a presbiter urak is ellene szólnak, ha egyebet nem tehetnek, családtagjaiknak tiltsák meg ezen hitelveinkkel ellenkező gyakorlatot.”*⁵ A gyertyahasználat a katolikusoknál a gyászszertartást végigkíséri, hiszen meggyújtásuk jelzi a szertartás kezdetét. A megemlékezéseken is egyik állandó szimbólum. A gyertya a katolikus felekezetűek szokásainak gyakori kísérő eleme. A csernátoni katolikusoknál a következő gyertyával megjelenített szokásokat gyakorolják a halottas szertartások mellett: Luca napján gyertyát gyújtanak, a vihar és rossz idő megszüntetésére szentelt gyertyát gyújtanak és szentelt pimpót égetnek, Balázs napján két keresztbe helyezett gyertyával mondanak imát torokfájás ellen.

⁵ Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1952

Szintén katolikus jelkép a temetési zászló, amelyet a *gyászmenet* előtt visznek.

Katolikus sajátosság a háztól induló temetési szertartás szentmise-részének templomban való megtartása. Így a ház és a temető között kiemelt helyszín a templom. Azokban a katolikus felekezeti többségben élő falvakban, amelyekben a közelmúltban ravatalozóház épült, a templom szakrális terében tartott szentmise erre az új helyszínre tevődik át. Itt a temetési szertartás fő tere a ravatalozóház lett. Helyi sajátosságokat alkotnak az új épületek megtervezésekor. Így egyes ravatalozóházak fő tartozéka lesz a gyóntatófülke kialakítása.⁶ Alsó- és Felsőcsernátonban a *ravatalozóházakat* a református egyház építteti. Ennek felmutatását már előre jelzi a be nem fejezett épületen a csillagot helyettesítő *szélkakas* református jelképe. Nélkülözik a gyóntatófülke beépítését, habár a katolikus felekezetűek is ezeket az épületeket fogják használni.

Esztelneken a Zárda temetőbe való temetkezés rövid felvázolásával egy helyi sajátosságokat felmutató katolikus temetés forgatókönyvét mutatom be. A falu középpontjában lévő ferences barátok kolostora mellett lévő temető nem tartalmaz ravatalozóházat. Az ide temetkező falubelieket a háztól temetik, viszont a falu vallástörténeti jelentőséggel bíró egyházi életének hatása megjelenik a szertartáson.

A családi háznál a temetési szertartás a résztvevők részvétnyilvánításával kezdődik. Az egyház képviselőinek (plébános, kántor és ministránsgyermek) megjelenésekor a szertartás a temetési ceremóniához szükséges öltözék felöltésével kezdődik. A rituális jelentőséggel bíró öltözéket a ravatal előtti nyilvános térben egy bőrdobozban készítik elő. A plébánosnak a kántor segít, a ministránsgyermeket asszonyok öltöztetik. Ez a rituális elem a csernátoni katolikus temetési szertartásban nincs jelen. A fából faragott gyertyatartókba állított gyertyákat a szertartás megkezdése előtt gyűjtik meg.

Szintén eltérés a csernátoni katolikus temetéstől, hogy a háznál tartott rövid egyházi szertartás ideje alatt a női hozzátartozók is ott állhatnak a koporsó mellett. A kihelyezett székeket az egyházi szertartás ideje alatt nem használják. Egyéni *koszorúmegváltás* nincs, a család adakozik, valamint misét kérnek a hatodik hétre.

A szertartás fő centruma a templom. A ravatalt egy oldalsó teremben (cinterem) helyezik el, ahol a halottvívők testőrséget állnak. Számuk nyolc, négyen viszik a holttestet, társaik kísérik. Szerepkörüket a gyászszalagok és az arra feltűzött zsebkendők is kiemelik. A temető közelsége nem teszi indokolttá a halottvívők váltását. Nagyszámú jelenlétük szimbolikus, hiszen díszőrséget állnak a koporsó mellett, valamint a templom belső terében lévő gyászszertartás ideje alatt a koporsó felvigyázását végzik. Az egyházi zászlót az elhunyt keresztfia viszi a gyászmenet élén.⁷ Csernátonban a zászlóvivésnek nincs az élőkre vonatkozó kötelezettsége, ezért a férfiaknál a gondnok, a nőknél a harangozó viszi.

⁶ Kővár, Kurtapatak (épül)

⁷ „A római és görög katolikusok gyászmenete minkor pompásabb volt a reformátusokénál” (Novák)

A templomban az első sorokban a keservesek helyezkednek el, és gyászmisét tart a plébános. Ennek kezdő aktusa a családtagok gyónása. A gyóntatófülkében a ferences rendű szerzetes pap végzi a szolgálatot. A templomi szertartás, a családtagok bekapcsolása a szertartásba és a holttest templomon kívül való elhelyezése egy istentisztelet kiemelt állapotát teremti meg, amelyben az érzelmi kitörés helyett egy kontrolláltabb viselkedés jellemző a családtagok jelenlétére.

A templomból távozva újra egy gyászmenetre jellemző rend jön létre. A halottvivők rúdon viszik a koporsót, amelynek kiszállítása a hozzátartozók kapunál való megjelenésével esik egybe. A központi Zárda temető közelsége miatt végig rúdon viszik a koporsót.

Az elföldelést szimbolikusan a plébános kezdi meg, aki a gondnok által lapátra emelt földből egy maroknyit a sírgödörbe dob, „ember emlékezz, hogy porból lettél és porrá leszel” halkán mondott szöveg kíséretében. Ezt követve a legközelebbi családtagok is egy maréknyi földet dobnak a leengedett koporsóra. Reformátusoknál ez a rítus a lelkipásztor részéről elmarad, viszont katolikus kölcsönhatásként a családtagok nem rendszeresen követik ezt a gesztust. Az elföldelés kezdetén már távoznak a résztvevők, annak befejezésére már csak a családtagok maradnak. A torra való meghívás személyesen történik, és többször megerősítik.

Felsőcsernátonban a katolikus kápolna építése után gondoltak arra, hogy a temetési szertartás folyamatába a szakrális teret is bekapcsolják. A szűk tér azonban nem tette lehetővé, hogy a résztvevők mind jelen legyenek a templomi szertartáson, és így két temetést követően lemondtak erről az elgondolásról.

A közeli falvak református temetéseiben is megjelenik a templomtér bekapcsolásának igénye. A templom a temetési szertartás fő tereként az ikafalvi református temetéseken jelenik meg. Itt feltételezhetően egy reformáció előtti rítuselem maradt életben, vagy a szomszédos katolikus falvak hatása jelenik meg. Ennek alátámasztására emelem ki a környék református temetési szertartásaiban a templom bekapcsolásának szándékáról szóló feljegyzéseket, amelyek viszont nem váltak általánossá.

A következő feljegyzést 1923-ban a református felekezetű Albisban jegyezték le: *„A lelkész előterjeszti, hogy miután községünkben is kezd az a régi keresztény szokás életbe lépni, hogy az idős embereket a templomból temetik el, kéri a presbitériumot, csinnáltasson két kis padot, amire a koporsót a templomba ráhelyezhessék.”*⁸ Márkosfalván időszakosan lelkészi kezdeményezésre jelent meg a gyászszertartás fő tereként a templom használata.⁹ A jelenben a presbiter tagokat temetik a templomból. Csernátonban nem volt hagyománya a templomból való temetkezésnek.

⁸ Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1923

⁹ A református felekezetű egyházi képviselők nyitottak a templom terében világi rendezvények megtartására. Így Csernátonban a közelmúltban konferenciát tartottak (a Bod Péter Napok alkalmával), valamint politikai fórumoknak is helyet adnak. A márkosfalvi református templomban nemrég Tamás Gábor könnyűzenei koncertet tartottak a gyülekezet vezetőjének szervezésében.

A katolikus falvakban a gyászszertartás fő részének a templom terében való megtartása hagyományként van jelen. Falvanként sajátos jelentése volt a ravatal elhelyezésének, amely gyakran a szentelt tér átmeneti terében, a cinteremben volt elhelyezve. Ennek a térhasználatnak a kiemelt jelentését a ravatalozóházak veszik át, amelyeket gyakran a templomkertben lévő temetőben építettek fel. A református temetkezési hagyományban ez időnként feltűnt, egy falu (Ikafalva) kivételével viszont nem vált általánossá. A reformátusoknál a templom terének használata elsősorban státusszimbólum, ami származás, egyházi tisztség vagy életkor kiemelésére jelent meg.

A katolikus felekezetű Gelencén az elhunyt csecsemő temetése és gyászolása hagyományos szokást örökít meg. Az elhunyt megkeresztelt kisgyereket *angyalkának* nevezik. A szülők hat hétig gyászolják. A keresztszülőknek tilos a gyászolás, mert azáltal *összetörnék* a lelkét. A reformátusoknál is rövidebb a kisgyerek halálát követő gyász, viszont hiedelem nem társul hozzá. A sírhely és a hozzátársított síremlék kicsinyített változata hívja fel a figyelmet a sajátos életkorra. Előfordul az elhunyt hozzátartozók sírhelyébe való temetés, amelyet a síremlék feliratában megörökítenek.

A csernátoni katolikusok temetési szertartása veszít erős felekezeti jelentéssel bíró rituális szimbólumaiból. Ennek a leegyszerűsödésnek a hatása jelen van más szertartásaikban is. Míg katolikus többségben élő településeken egyes szertartások megjelenítése a nyilvános térben, a település különböző pontjainak szimbolikus összekapcsolásával jelenik meg, addig itt a templom zárt terébe tevődik át. Ez a jelenség a felsőcsernátoni katolikus egyháztagok vallásgyakorlásában még jobban érződik. A Húsvét előtti keresztjárás a templom belső falán elhelyezett képek előtt történik. A búzaszentelésre katolikus falvakban a határban kerül sor, itt viszont a templomkertben. A nyilvános terekre állított három régi kereszt közül csak egy található meg. A falu két kiemelt teréről még a kommunizmus ideje alatt eltűnt kereszt helyett nem állítottak újat, hanem a táj kereszt általi szakralizálását elsősorban a templomkertben alakították ki.

2. A kommunisták és a szektások temetése. A következőkben kiemelt epizódszerű utalások a felekezeti gyászszertartástól való eltérésben azt mutatják meg, hogy egy ideológia kiszolgálására hogyan használják fel a temetés szertartását, és ezáltal hogyan zavarják össze a családon belüli kapcsolatokat.

Kommunista vörös temetés egy volt a hatvanas években. A pártszövetség részéről az egyik lelkes falubeli párttag *„prédikálta el”*, vezette le a szertartást. A búcsúztató az *„...elvtárs”* közösségi tevékenységének méltatását emelte ki. A rendszer tárgyi szimbólumait jelenítették meg a szertartáson: piros zászló és koszorú elhelyezése a párt részéről.

Az adatközlők visszaemlékezéséből felvázolt temetés rámutat arra a jelenségre, hogy az egyházat kizáró ideologikus megnyilvánulás mégis az egyházi szertartásból ismert előzetes forгатókönyvet hozta működésbe, és annak analógiájára teremtik meg rítusukat.

A párthoz tartozó családok a továbbiakban nem helyettesítették az egyházi szolgálatot. Megalakulásuk korai szakaszában volt még egy megnyilvánulás arra, hogy az ima alatt a kommunisták nem vették le a kalapot, ami

a családon belül is konfliktust teremtett: „...bácsinak a temetésére eljött, s nem vette le a kalapot, a kommunisták nem vették le a sapkát, s kacagtak. Utána összeeszkettek, te mocskos kommunista, nem kutyát temettünk.” Az itt kiemelt töredékes visszaemlékezések rámutatnak arra, hogy a hozzátartozók nagy törekvéssel társadalmi elvárásoknak felelnek meg, ám kezdeményezőként teljes elutasításban és megvetésben részesülnek. A ma is élő családtagok nem idézik fel aktív szerepvállalásukat. Sértés számukra az emlékeztetés. A múlt rendszer szerepvállalásának háritásával eltávolítják maguktól elődjük emlékezetét is.

Párttagok temetésének egyházi szertartásába építették be a csoportot megjelenítő búcsúbeszédet. A búcsúztatókat általában egy jól fogalmazó személy írta, valamint olvasta fel. Közösségi részvételekre szóló köszöntők és búcsúztatók megírását nem illett visszautasítani.

Felsőcsernátonban a legtöbb alkalmi szöveget elkészítő személy írásai között egymás mellé kerül a papi beiktatás alkalmára készült köszöntő, iskolai búcsúztató, a konfirmáció alkalmára készült konfirmandusok búcsúszövege a lelkésztől, elhunyt osztálytárs búcsúztatója és párttag-búcsúztató.

Az 1989. decemberi rendszerváltás előtt elhunyt párttag temetésén a temetőbeli papi búcsúztató és a záróének előtt olvasták fel a párt részéről írt búcsúztatót. Szövegek nem maradtak fenn, a résztvevők visszaemlékezése által rekonstruálhatók a búcsúztató tartalmi elemei: nagy megdöbbenéssel búcsúzik a pártszövetség az elhunytól, elismeréssel méltatják az elhunyt köztevékenységét, ugyanakkor kihangsúlyozták a csapatból való kiesés veszteségét, és azt, hogy az elhunyt példaképe lesz a hátramaradottaknak. Az itt megjelenített nyelvi ideológia is mutatja, hogy nem a szöveg értelemszerű jelentésén van a hangsúly, hanem az előadás, megjelenítés aktusán. A szövegalkotó számára nem jelent teljes szerepbetöltést a feladat elvégzése, ha nem vállalja a hiteles előadását. Ezáltal el is háritja magától a csoporttal való szorosabb kapcsolatot, és a közösség előtti véleményalkotás az előadót minősíti. A faluban a párttagok viselkedése a rendszerváltás után lényegesen megváltozott. A halottbúcsúztató íróját és felolvasóját is megszólás érte, ugyanis „hallgasson, aki kommunista temetésen szónokolt”. A párttagok temetésének beiktatott új szokáselemei átértékelődve a mostani visszaemlékezésekben a nevetségesség és a gúny forrásai is. Ilyen példaként forog közszájon a kollektíva lelkes alapítójának a halála is. 1989 decemberében fia a Ceaușescu házaspár halálával viccelődött anyjának, aki a hír hallatára gutaütésben elhunyt.

Az egyházi adó nem törlesztése miatt egyik lakos halálakor elmaradt az egyházi szertartás. Szomszédai közadakozásból összeállítottak egy deszkakoporsót, sírt ástak, és eltemették a holttestet. A sírnál az elhunyt szomszédja elmondta a *Miatyánkot*, és elhantolták a sírt. Az egyházi szertartás elmaradása miatt a temetés időpontját a déli harangszóval egyeztették össze.

A Csernátonnal közigazgatásilag egy községet alkotó Albisban is előfordult az egyházi szertartást nélkülöző kommunista temetés. A helyi kommunista csoportot összetartó idős asszony temetésén nélkülözték az egyház képviselőinek jelenlétét, viszont a temetést jelző harangozás jelentőségét fontosnak tartották. A református lelkésszel való kapcsolatteremtés lehetőségének kikerülésével az elhunythoz közel állók közül egy férficsoport saját döntéseként szólaltatta meg

a harangot. Tettükkel megsértették az egyház hagyományelvét. A *Presbitérium Jegyzőkönyvébe*¹⁰ megörökített bejegyzés értelmezésében az az állapot is felismerhető, hogy az egyház vezetősége hogyan reagál a visszaélésre, amikor tekintélyelvvel már nem tud kontrollt gyakorolni a lakosságra, amelyben újabb csoportosulások alakulnak ki. A lelkész azért fordul a püspökség külső és tekintélyes intézményéhez, hogy ennek tudtul adtával szabályozza a híveket. Adatközlők visszaemlékezése szerint a koporsót piros zászlóval terítették le. Az elhunyt végrendelkezésével is megerősítette a párhoz való kötődését, és házát egy szentgyörgyi párttagra hagyta.

A kevés számú kommunista temetés arra mutat rá, hogy a hatalom ideológiájával azonosuló, és azt saját vagy családtagjai életfordulóhoz kötődő szokásaiban megjelenítő személy a meglevő renddel szemben egy új szervezetű csoporttal próbál fellépni. Itt a kisszámú csoporttag mellett szimbolikus háttérként jelen van egy ideológia, amelynek tudata abban a helyzetben egy öngazolást érvényesítő megnyilvánulást hoz létre. A hatalom oldalán való megnyilvánulás abban a helyzetben felmentést jelent a felelősség alól, viszont a falu közösségében való létezésre hosszú távon felülbírált viszonyulásokat teremt. Ennek hasonlóságát látom abban a kevés számú gyilkosságban is, amelyben a román és magyar ellentét mutatkozik meg.

A kis és nem ismert egyházi felekezetekhez tartozó személyek halálakor a lakosság nagy érdeklődéssel fordul a temetés megszervezésére és folyamatára. A részvétel az elhunyttal és annak családjával való kapcsolattartást jelentené, ezért a közvetlen részvétel aránya nem nő meg, viszont az érdeklődés fokozódik. A temetésen részt vevő az érdeklődés középpontjába kerül, a tájékoztató szerepét tölti be. Megnő a temetési gyászmenet útjába eső családoknál a „temetésnézés” jelentősége.

Az elmúlt években elhunyt „jehovatanú” temetése sajátos módon tükrözte vissza a felekezeti exogámiában élő családok helyzetét. A család a református egyházból vált ki és tért át a baptista közösségbe, majd a család szűkebb ága újra egy más vallási hovatartozást választott. Így a temetésen a tágabb család három vallási csoportban oszlott meg.

Meglátásom szerint a temetés megszervezésére és lebonyolítására befolyásoló hatással volt a református környezet és a nagyszámú jelenlevő. A „jehovistaként” definiált csoport törekedett, hogy egy pozitív képet alkosson magáról az idegen környezetben. Ezért megnyilvánulásukban és a szimbólumok használatában leegyszerűsítették a vallási hovatartozás jelentését, amelyet csak a temetés temetői lezárásában osztogatott kiadványaikkal mutattak ki. Az itt

¹⁰ „A lelkész egy igen sajnálatos üggyel kell ma foglalkozzon. Köztudomású, hogy egyházunkban 1962. március 13-án du. 3 órakor lelkész engedélye nélkül megszólaltak a harangok bűnös kezek által. Szerzője az ügynek: Vajna Balázs a helyi néptanács alelnöke. Segítői: Elekes Jenő, aki húzta a harangokat a temetésre, míg Mihály András és Vajna József, akik őrt álltak a torony lépcsőjénél. Tudja azt mindenki, hogy Vajna Balázs sohasem fizetett sem egyháznak, sem lelkésznek, ezért letiltatott a rendes harangozás. Erőszakos fellépésével a legnagyobb bünt követte el. Ezen ügyről hivatalosan értesítettem az esperesi hivatalt, hogy a szükséges intézkedést tegyegye. A presbitérium a gyülekezettel együtt elítéli ezt a vétkes lépést egyházunk ellen” (1962).

átadott ajándék párhuzamba állítható a tor funkciójával. Ennek átvitt értelme rámutat arra, hogy ebben a kontextusban a kiadványt nem lehet visszautasítani, mert a halott emlékét szolgálja.

3. Az urnás temetés. A megszokottól eltérő rítusok a résztvevőknek olyan rétegét szólítják meg, akik a látvány, az újszerűség vonzása által kapcsolódnak be a szertartásba.

A csernátoni temetkezési szokásokban újszerűnek és eddig idegennek tűnt a falu egyik középnemes leszármazottjának és kiemelt családtagnak, az Amerikai Egyesült Államokban elhunyt Cseh Tibornak urnás temetése.¹¹ A gyászszertartásában az amerikai szokáselemek jelenítődtek meg, amelyek a helyi résztvevőkben az ünnep jellegét emelték. A szertartás bemutatása közben arra irányítom a figyelmet, hogy a hagyományos temetkezési szokástól eltérő gyászszertartás hogyan kap másodlagos funkciót, amelyben a közösségi összetartozás élménye erősödik fel, valamint igazolása annak, hogy a közösségből kivált személy halála után hogyan válhat újra az itt élők szimbolikus tagjává.

A résztvevőket Haszmann Pál, a Csernátoni Falumúzeum vezetője mozgósította, akit rokoni kapcsolatok kötnek az elhunythoz. Így több résztvevő jelenlétét a szertartásra felhívó egyén személyes kapcsolatai biztosították, valamint a megyei napilapban megjelent gyászjelentés is a szertartásra felhívó funkciót erősítette. Az itt megjelent szöveg kommunikációs funkciójában a felhívás mellett az elhunyt személyét és élettörténetét közvetítette az olvasó fele.

A református templomban tartott szertartás kiemelt pontja az elhunyt élettörténetének és életútjának ismertetése. Ez a gesztus azért értékelődik fel, mert a közösségből több évtizede (ötvenes évek) elköltözött személy elvesztette a személyes kapcsolatait a falu közösségével, valamint a nála fiatalabb generációval nem is alakíthatott ki kapcsolatokat.

A lelkes szertartása¹² után az amerikai gyászszertartás mozzanataiként a hozzátartozók búcsúbeszéde következett. Az özvegy (Gábor Anna) megszólalása, mint hiteles információk birtokosa, rekonstruálta az elhunyt élettörténetét. Beszédének kihangsúlyozott pontjai az amerikai magyarság sorsáért vállalt felelősség, amelynek erősítése megvalósult a magyar cserkészcsoporthoz, magyar házak, folyóiratok alapításában, az anyaországgal való kulturális kapcsolatteremtés létrehozásában. Szövegének háttérében kitér személyes kapcsolatukra, amelyet unokája szavaival zár, ezáltal a generációk közti folytonosság érzetét erősítve a hallgatókban. Egy teljes és lezárt életpályaként mutatja fel férje életét. Az erdővidéki esperes (Nagy Károly) vallási motívumokkal megfogalmazott búcsúztatójában a közösségért és nemzeti értékekért felelős értelmiségi személyt jeleníti meg. A családtag (unokaöcs) beszédében a személyes kötődések, a veszteség érzései fogalmazódnak meg.

Az elhangzott beszédek a csernátoni résztvevőket szólítják meg, hogy egy közülük elszármazott ember élettörténetét megismerve fogadják őt újra a közösség tagjává. Az idegen környezetben nemzeti feladatvállalása felértékeli, misztifikálja személyét. Az ünnep jellegét erősítette a nemzeti szimbólumok

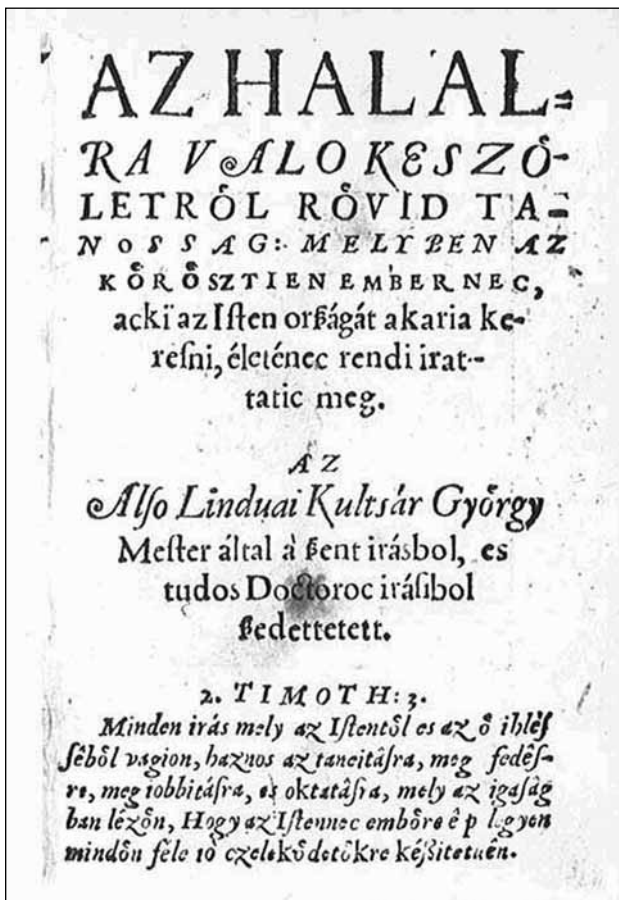
¹¹ Több urnás temetés nem volt Csernátonban.

¹² Az elhunyt életútjába jelenre való politikai utalásokat is beépített.

megjelenítése: magyar zászló, a templomban a *Hymnus*, a temetőben a család kérésére a *Székely himnusz*, valamint a *Magyarok világhimnuszának* eléneklése. Az urnát átkötő nemzeti szalag, valamint az urnát sírba helyező fiatalember székelyruhás öltözéke (nem helybéli) szintén felerősíti az elhunyt nemzeti és közösségi kötődéseit.

Az egyéni és közösségi, valamint nemzeti értékek együttes megfogalmazása fejeződik ki a szertartásban, amely által kihangsúlyozódik az elhunyt családjának a nemzethez és egy szűkebb közösséghez való tartozása.

A gyászszertartás abban is eltér az itteni temetkezési szokástól, hogy meghosszabbították az elhalálozás és temetés közti időt. Ezért a most lezáruló beépítő rítus már a gyász folyamatában van, ami érződött a családtagok kiegyensúlyozott viselkedésén is. A résztvevőkön a gyászruha az ünnepi öltözék szerepét töltötte be. A lovas gyászkocsi és gyászmenet felállítása a templom és temető közti térben a helyi temetések imitációját követte. A temetőben újonnan felállított kopjafán feltüntetett elhunyt hozzátartozók nevei szintén a család egységét erősítették a szertartáson részt vevőben.

Kulcsár György: A halálra való készületről rövid tanóság. Alsólinda, 1573

E számunk szerzői

- Balázs Géza** (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest
- Balázs Lajos** (1939) – néprajzkutató, egyetemi docens, Csíkszereda (Románia)
- Basa Viktor** (1974) – tanár, költő, katekéta, Hévízgyörk
- Beer Miklós** (1943) – megyéspüspök, Vác
- Berecz Ágnes Gabriella** (1958) – Budapest
- Bernáth Zsolt** (1973) – filmrendező, Dunaújváros
- Borbély András** (1982) – író, költő, kritikus, Budapest
- Cseh Károly** (1952) – költő, műfordító, Mezőkövesd
- Cseh Katalin** (1961) – költő, tanár, Kolozsvár (Románia)
- Csepeli István** (1945) – szobrász, Duna-földvár
- Deák Ferenc Lóránd** (1975) – tanár, PhD-hallgató, Kézdivásárhely (Románia)
- Dechandt Antal** (1959) – szobrász, Mecseknádasd
- Dobos Marienne** (1942) – köztársasági író, Budapest
- Elmer István** (1952) – író, szerkesztő, Budapest
- Farkas Kálmán** (1940) – költő, korrektor, Rév-Komárom (Szlovákia)
- Gilly Tamás** (1984) – szobrász, Kecskemét
- Gombos Andrea** (1983) – szobrász, Szombathely
- Görgey Gábor** (1929) – író, költő, Solymár
- György Attila** (1971) – író, szerkesztő, Csíkszereda (Románia)
- Gyurkovics Tibor** (1931–2008)
- Hargittai Emil** (1928) – kultúrmérnök, múzeumigazgató, Budapest
- Hegedűs Anikó** (1978) – Budapest
- Heritesz Gábor** (1948) – szobrász, Hosszúhetény
- Holló József** (1949) – hadtörténész, főigazgató, Budapest
- Iancu Laura** (1978) – költő, szerkesztő, Budapest
- Jász Attila** (1966) – költő, esszéista, szerkesztő, Tata
- Kornéli Bea** (1979) – író, zenekutató, Szeged
- Kőszegi Szabina** (1979) – jogi tanácsadó, Budapest
- Lászlóffy Csaba** (1939) – író, költő, dramáiró, esszéista, Kolozsvár
- Lukács Zsolt** (1971) – műfordító, egyetemi hallgató, Ljubljana (Szlovénia)
- Marafkó László** (1944) – író, Budapest
- Mohás Livia** (1928) – író, pszichológus, Budapest
- Novák László Ferenc** (1947) – néprajzkutató, történész, Nagykőrös
- Orosz Péter** (1951) – szobrász, Budapest
- Paulinyi Tamás** (1962) – író, parapszichológus, Budapest
- Pénzes Kristóf** (1978) – újságíró-fotós, Budapest
- Petz György** (1955) – író, költő, tanár, szerkesztő, Budapest
- Plank Antal** (1984) – szobrász, Érd
- Rakovszky Zsuzsa** (1950) – költő, író, Budakeszi
- Sándor Anna** (1983) – (mese)író, Budapest
- Sándorfi András** (1981) – költő, Székesfehérvár
- Szemadám György** (1947) – festő, író, Budapest
- Szentmártoni Szabó Géza** (1950) – irodalomtörténész, Budapest
- Szűk Balázs** (1960) – költő, tanár, Debrecen
- Végh Alpár** (1943) – író, újságíró, Nagymaros
- Verrasztó Gábor** (1964) – író, újságíró, Budapest
- Wehner Tibor** (1948) – író, művészettörténész, Budapest

Jász Attila

a pillanat vonzásában. Közelítések

Bátai Sándor papírmunkáihoz

(i)

Egy nap, amikor minden elveszett, ami fontos volt, vagy legalábbis annak tűnt, az egész világ, szőröstül-bőröstül, és csak néhány, mélybe merített papírlap harcolt tovább, valami érthetetlen oknál fogva, foszló fehérségével tüntetve, amikor már nem lehetett semmi mást csinálni, jelzéseket kellett kitalálni, végleg összekeverve vélt és valós dolgokat, magas és mély regisztereket, amikor már nem lehetett emléknymokat rekonstruálni, és minden ellentétes készítés ellenére, a lélek égésnyoma, a pillanat otthagya jelét a papír rücskös felületén.

(ii)

Csak jelet hagyni, semmi több, öntudatlan és megfejthetetlen, látszólag értelmetlen ábrákat a papírvékonná zsugorodott valahai barlangfalon, míg el nem kopik az is, a folytonos törlések, kaparások miatt, csak a barna vérrel, az idő múlásával átítatott emlék marad meg róla, csak a vágó, jeleket kéne hagyni, semmi több, öntudatlan apróságokat, csak valami halványuló csíkot lélekmásolatként, töredezett figyelemzettségként, volt mégis valami, ezt már persze láttuk, de ki emlékszik egyáltalán, hisz csak jeleket akartunk hagyni, semmi többet, könyörgöm, de ki tudja követni a varázslat elmúltával, hogy ki volt a mágus és ki az elvarázsolt, szép álmokat, jó éjszakát, jelek vagyunk csupán.

(iii)

Zuhanó, fekete figurák, a kráter pereméről, hopp, még ennyi se látszik, csak az utolsó pillanat vonzása, rögzítésére tett kétségbeesett kísérlet, a megtapasztalt tudás magmájától megperzselődött lélek nyomatai, elő- és élőképek a pokolra szállás alternatíváiról, zuhanó, fekete figurák, a végső visszatérés jegyében, átcsúsznak a vulkán fordított tölcserén keresztül, a folyékony napba, az időtlenbe tehát, ahol minden emlék visszakapható a gyerekkorból, tovább, tovább, a közös tégelybe való beleolvadás lehetőségébe, talán, hogy a legközelebbi felszínre bukkanás sokkal fényesebb, vakítóbb legyen, zuhanó, fekete figurák születnek újjá a kráter hamu borította, leheletvékony peremén.

(iv)

A világ elvesztésének rögzítése a keresés legutolsó fázisa, nyomok a homokban, miközben a szél újra és újra átrendezi térképeinket, mégis, az elmosódó nyomok továbbmutatnak, valami fojtott folytatás felé, mindig az emberre utalva, hiánya által, a lehetőségre, a létezésre, van, volt, lesz, aki leírja az utolsó, foszlott és értelmetlen szavakat, kizárólag azért, hogy újra lehessen rögzíteni az én elvesztésének kezdetét.

Basa Viktor

öt seb

1.
madarak hangja,
lelkek hangja,

fák hangja:

az elmúlt idő

2.
egészen ritka
levegővétel,

zsoltárok hangja:

magasles

3.
gyönyörű hajsálak
zuhanása,

hullám az anyagban:

hideg játék

4.
csillagok fájdalmas
illata nyáron,

tiszta ég ereje:

univerzumok

5.
irónia hangja
kopár ragyogásban,

nevetség tárgya:

öt sebed

Verrasztó Gábor

A ladik

Rozsdás vasláncba kapaszkodva
fuldoklik a gazdátlan ladik,
öreg dongái rég beszakadtak.
Magára hagyta
a roskatag járású halász.
Gondolatban néha még erre csoszog,
és emlékei partján elmereng
a múltó időn,
a korhadt deszkák nyöszörgése felett.

Nagyváros

Összegyűrt fekete utak
tetején pokol tüze mosolyog.
Romba dőlt toronyházak,
megfojtott emberek.
Lángok szenes ölelésén,
az olvadt ég lassan lecsorog.

Majdnem vers

Estére nagyon szomorú lett az ég, temérdek havat
könnyezett a csendesen pihenő vidéki tájra. Vastag,
fehér takarót húzott a meztelen fákra, a roskatag alföldi
tanyákra. A szél meg, mint a kitartó futóbajnok, szinte
percenként az ajtónak csapódott. Belereccsent a nehéz
deszka, sikoltoztak a vékony repedések. Az asztalon
dülöngélt a gyertya lángja, mint aki közelgő halálát
várja.

Marafkó László

Vendéglét

avagy a láthatatlanra vezérlő kalauz

„Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak, úgy érzem én, barátom, hogy a porban, hol lelkek és göröngyök közt botoltam, mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak vendége voltam.”

(Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség)

Szomorúság fog el, ha könyvtárban vagy éppen ócskapiacra olyan könyvre bukkanok, amely felvágatlan oldalakkal árválkodik. A szerző nélkülözhetetlennek vélt üzenetet rejtett bele, s kiderült, ötven, száz vagy még több évig senki nem vette a fáradságot, hogy feltépje az oldalak egybefüggő vékony hártáját, befogadni a közlendőt.

A körülöttünk, felettünk szenvtelennek látszó világ is tele van feltöretlen üzenetekkel. Nemcsak bámulni, ámulni, meg kell tanulnunk olvasni is belőle. Nem beelátni vágyainkat, hanem általuk kilátni abból a szűkre szabott létezésből, amelybe a megélhetési küzdelem és a megszokás kényelme préselt bennünket.

A jelek

nekem is szaporodtak.

Egy nap, álombeli állapotban, lendületesen ereszkedő mozgással, miként a madarak, átsiklottam egy másik létbe, amely idillien leképezte a földit: páras mezőn, egy kerti asztalnál ott ült anyám és apám. Mivel az álomban is eltöltött a bizonyosság, hogy ők rég meghaltak, itt pedig várnak, tudtam, hogy az átsiklással, voltaképpen halálommal megérkeztem egy másik világba. Sosem volt békesség vett kö-

rül, nem beszéltünk, s ők természetes derűvel fogadtak.

Amikor felébredtem, mindenfajta magyarázat nélkül és megfellebbezhetetlenül azt éreztem, hogy földi létem csak átmenet: valahonnan („onnan”) jöttem és valahova (ugyanoda?) megérkezem majd. Az álom erről adott hírt, ezt szondáztatta meg. A halállal kapcsolatos félelem, a visszatérés lehetetlenségének nyomasztó tudata, mely időm lejártából eredt, eltűnt. Mint egy megízlelt világ követe kezdtem új életet. Csakhogy ezt az életet kiteljesíteni nehéz, a hétköznapi beidegződések képesek visszaterelni az embert a távlatok nélküli monotoníába.

A történet

olyannyira banális, hogy szinte restellem.

Egy lakásfelújítás több hónapos tortúrája után, hetekig másutt lakva, a visszaköltözés kizsigerelt, türelmetlen állapotában, mikor a kocsiban a visszaszállítandó holmik a tetőig érnek, az ember odaül a volánhoz, s kinyitná a pedálzárát, mely külföldi gyártmány, s évekig megbízhatóan szolgált, bár az utóbbi hetekben néha megmaccsolta magát, s a kulcs elfordítása után is csak a sokadik kísérletre nyílt meg.

A fáradt izmokban már annak sejtése, hogy este a régi szobában a fészekmeggihette hevert ágyba dőlhetünk, a kulcs a helyén, elfordul – és a pedálzár nem nyílik. Az utcán a nyári vasárnap késő délutáni fényei, a kocsiban tömény sötétség. Újabb és tízedik és ötvenedik kísérlet – és a zár

nem engedelmeskedik. Dühláva és kétségbeesés.

Egyórányi próbálkozás után körtelefon ismerősöktől beszerezhető készülékért (elektromos vágóeszköz), meg hogy a házból, amely előtt épp parkolunk, kapjunk áramot egy ismeretlen lakásból (majd kifizetjük), s engedelmes várakozás a szerszámok megérkezéig. Közben időnként újabb kísérletek a nyitásra, mindhiába. A kulcsot forgató mutatóujjunkon a vízhólyag addigra kifakad, a vörös, nyers hús sajtó sebszája már nem is zavar. Immár több óra telt el az első sikertelen kísérlet óta.

Az alkonyat hamut szítál, a dühődt kifakadások, önátkozások, életünk csődjére vonatkozó meddő önmérsztés után váratlan sóhaj szakad ki belőlem. Hangtalan fohász, pedig hozzátartozó sincs a közelben, mert az is magában búsong valahol.

A fohász

pontosabban körülíratlan felsőbb lényhez szól, tehát bizonyosan nem a gyerekkorban a katolikus hittanórán megismert, felhők közt trónoló „személyéhez”, a hatalmas és kimozdíthatatlanságában félelmes tekintélyt sugárzó Istenhez. Nem hozzá, de egyértelműen egy fölöttem s rajtam, sorsomon uralkodó hatalomhoz, még ha a pillanat vallásfilozófiai elmélkedésekre nemcsak tökéletesen alkalmatlan, de ilyesmi ellenjavallt is.

S a fohással egyidejű pillanatban, a rutinszerű kulcsfordítás után finom kattánás, a zár elengedte a kuplung és a fék egymáshoz kapcsolt pedáljait.

Öröm, szégyen és alázat. S rég halott anyám sokszor ismételt szavai: „Nem káromkodni, imádkozni kell.”

Pedig azt már akadozva tudok. Vagy nem akarok. Nem szeretnék.

Aztán elönt a megadó, fejet hajtó alázat, hála, fogadkozás a jóra. Hogy

mostantól fogva majd... Ami idővel aztán – szégyenemre – felejtődik.

Tudom, hogy a Műegyetem tanára most levezetné, hogy milyen fizikai törvények alapján, mely statisztikai esély és mechanikai műveletek vezettek oda, hogy egy fáradt rugójú szerkezet végül még egyszer, talán utoljára kegyeskedett rendeltetésszerűen működni. És filozofálhatnék a véletlenről is, objektív voltáról, meg a törvényekkel való összefüggéséről.

Nem teszem, mert hittem: az a pillanat a rejtett erők működésére figyelmeztetett.

Nem a megtérésre, mert az megint más.

„És ezentúl már mindig így lesz?”

A kérdés

később, egy őszi napon, hazafelé menet, vezetés közben fogalmazódott meg bennem. Értelméhez némi magyarázat szükséges.

Akkor már több mint egy éve folyósították a nyugdíjamat, ám az évtizedekig végzett munkámat csak pár hónapja hagytam ott, a beleszólás hatástalansága, majd hiánya miatt immár évek óta reménytelennek érezve a helyzetemet. A kollégák sokáig nem is tudták, hogy kikértem a nyugdíjamat (s mivel vállalkozóként foglalkoztattak, nem is kellett tudniuk).

Életem – némi monotóniával – a semmittevés (ilyenre korábban sosem volt módom) és a napi feladatok, alkalmi megbízások rutinszerű hullámmászásában telik. A tétnélküliség kényelmes és valószínűleg lassú halálra kárhóztató módján. A vérnyomáscsökkentő és -karbantartó gyógyszerek kilengéseket gátló éberségétől kísérve. A kérdés tehát ebből az állapotból fakadt.

S abban a pillanatban, mint a dárda, újra belém áll, amint a kocsai bal oldali ablakai hatalmas dörrenéssel

szétrobbannak. Szenteste előtti nap, adventkor szokatlan verőfény, lakásunktól már csak jó ötven méterre vagyok.

Az imént még egy IFA teherautó mögött haladtam lépésben, a kocsit lassan balra, az út szélére áthúzó-dik, én megkönnyebbülten elhajtanék mellette, amikor bal fülem közelében ez az iszonyú robbanás. Nem tudom, mi történt, fékezek, kiszállok, semmi bajom, de az autó bal oldalába bele-ékelődve az IFA nyitott jobb ajtaja.

Mint kiderül, a vezető melletti ülésen a segédmunkás, még haladás közben kinyitotta az ajtót, s nem észlelve, hogy én mellette elhaladok, kiugrott az útestre. A kivágódó ajtó az ajtókeretemet átütve a karosszéria-oszlopban állt meg.

„Húsz centire a halántéktól” – ezt már otthon, családtagjaimtól hallom.

S újra felötlük a pár héttel korábbi kérdés. Miféle „unalomtól” tartottam is én? A kényelmes élet egyhangúságától? Lám, másként is lehet, ha nagyon akarom. Szóval, becsüld meg, mi megadatott.

Persze, mondhatná bárki, a bal-eset csak számomra volt az, amit kihüvelyezni véltem belőle. Mert a sofőrnek talán az járhatott a fejében, hogy minek is jött télen munkát vállalni a fővárosba, ugyanis vidéki cigány ember volt, s ha falujában nem is, a köztisztaságiaknál a téli idényben, amikor megszaporodik a tennivaló, mindig van felvétel. Az aszfalton landoló segédmunkásnak talán az, hogy mégsem kellett volna aznap két felesel indítania a napot. Gondolom akkor, a vitájukat hallgatva.

Persze hogy nekem meg egészen más, frappáns válasz az új élethelyzetemben való ténférgesemre.

Pedig nem én akartam, nem én provokáltam ki azt, ami az adven-

ti nyugalmat úgy vetette szét, mint a pelyvát. (Az unokáimat fél óra múlva kellett volna vinnem a kocsival. Micsoda szerencse, hogy nem ültek bent! Szerencse? Ne is merészkedjünk belemerülni az ártatlanok kímélésének sorsszerűségébe!)

Árnyékvilág

vesz körül bennünket. Nem a túlvilág, nem a másvilág, a halál értelmében. Kifehéredett árnyékvilág, mely csak akkor észlelhető, ha valamit megsértettünk. Tudatlanul, öntudatlanul, köztük erkölcsi értékeket, melyeket a látható és kitanulható emberi világ fogalmazott meg, de az örök érvényű sejtésére alapozva. Akkor ad jelzést önmagáról, ha e különböző világok úgy hatják át egymást, hogy határaik összeszikráznak. Mert áthatás mindig van, néma és nyomtalan, de kereszteződés csak ritkán. Okát megfejtteni nem mindig tudjuk, s van, hogy annyit késik a magyarázat, hogy már semmi haszna nincs.

Ha ennyi világ képzelhető el, vajon hány olyan lehet, ami általunk elképzelhetetlen!

„Valami nagyon rossz érzés fogott el a vonaton” – idézi fel a meglett férfi kiskamasz önmagát, amikor egy nyaralásból egyedül jött vissza Budapestre. Ismerősök ültették fel a vonatra, hogy majd hozzátartozók várják a végállomáson. Amikor a pályaudvaron meglátta gyászruhás nagyanyját, már tudta, nagy baj van. Infarktuszban meghalt az apja. Körülbelül abban a percben, amikor a vonaton az az érzés elfogta.

Milyen jelek és milyen módon keltek útra az éterben? Útra kellett-e kelniük, s nem valaminő állandó kapcsolat működik, mely vészhelyzetben felerősödik, izzásba jön?

Közeli hozzátartozó meséli: rossz álma volt. Tornateremszerű, magas he-

lyiségben kötélhálón mászott egyre feljebb, hogy kijusson a fogságából. Már a mennyezetnél járt, de csak nem tudott átbújni a hálón, s izzadtan felébredt.

Másnap értesült róla, hogy testvérét abban az éjszakai órában súlyos közlekedési baleset érte, de szerencsére életben maradt.

Vajon milyen láthatatlan hálózat küldte vészjelzését az álom fátylában?

A válasz, meglehet, nem emberi jelzések formájában szintén itt van, de nem érzékeljük.

Az egymást metsző világok egyikebe zárt emberben néha megvillan – nem a felismerés, mert az logikai láncolatot feltételez, hanem egy szikra, mely a nem láthatót érzékelteti. Legalábbis a számunkra nem láthatót, bár az is a maga helyén van. Öröktől fogva. Örökké? Ezek már a mi fogalmaink. Amire a végességünk tesz érzékennyé. Ami nem érzékeny, az önmagáért van. Mi a felismerésekért?

Legyen világosság

– s lőn világosság! (Égő csipkebokorban jelenik meg a Bibliában az Úr.)

A fény. A fény gyermekei vagyunk. Ez a világ a miénk, ehhez idomultunk, érzékszerveink ezt képesek felfogni. A sötétséget mint ellentettjét tekintjük. Az sem másik világ – bár más világ, mint a fényé. Fény nélküli, ahol már csak tapogatózunk, más érzékszerveinkre próbálunk hagyatkozni, s mert elbizonytalanodunk, félünk. Pedig még ugyanabban a világban vagyunk, csak a látás képessége s a láthatóság nélkül. A másik világ (világok) e mögött van (vannak). Ezt sejtjük. Így mondják, akik ismerik. (Jézus: „Ti e világból vagytok, én nem e világból vagyok.”)

Hol van ez a világ? Az elképzelhetőtől túl, a távolságok távolságán is túl?

(Az eltávolítás emberi dóresége már csak ilyen.)

Mert mi van, ha itt van, a látható és érzékelhető világon belül, a modern fizika által megszondázott anyag mélyén? Körülöttünk. S a gravitáció által lepányvázott, a könnyű és szoros kölcsönhatások, kötések gúzsában leledző anyagi világ belül (befelé?) ugyanolyan végtelenbe tart, miként azt a táguló (lassulva vagy gyorsulva? – kiújuló vita tárgya) univerzumból következtethetjük. S e kettő valamiképp visszatér egymásba, önmagába. (Az ősi tudás is rögzítette ezt. Hermész Triszmegisztoz: „Az, ami lenn van, ugyanaz, ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van.”) Az atomokon belüli és a makrovilág egymás ellensúlya. Ahol eme egyensúly nem áll fenn, ott lehet a két világ átjárója. A hiányzó tömeg, a sötét anyag és a sötét energia, melyre következtet a csillagászat s a kozmológia, de még nem lelt a nyomára, pontosabban csak a nyomára lelt, s magára a lényegére nem, itt lehet mintegy a „talpünk alatt”, belerejtve az általunk is láthatóba. A másik világ belezárulva az egyikbe, egymásba sajtolódva. A másik világért nem kell időutazást tenni, s még csak nem is arról van szó, hogy ritkán nyílik meg számunkra, hanem mi ébredünk rá ritkán arra, hogy feltárulkozott előttünk. Nincs rá szemünk, nincs hozzá fülünk, mert másra kalibrálták őket. Csak a leghétköznapibb dolgok, a látvány észrevételére. A káprázatra.

A rejtélyek természete már csak ilyen. Ismeretes, hogy Einstein a relativitáselmélet megalkotása után a megmagyarázhatatlan feloldására, teóriája érvényességének kiterjesztésére elméleti alapon bevezette a „kozmológiai állandó” fogalmát, bár ezt a rendszer szempontjából merőben

idegennek találta. (Később élete nagy tévedésének tartotta a fogalmat.)

Nos, majd egy évszázad múltán, a világegyetem egységes fizikai magyarázatát kereső kutatók mintha igazolnák: Einsteinnek mégis igaza volt. A világegyetemnek körülbelül csak egyharmadát kitevő anyagot ismerjük, ám kétharmadát az ún. „sötét anyag” alkotja, s a további rejtély, a „sötét energia” pedig fékezi a tágulást. S mindezek létre különböző anomáliákból következethetünk, de „kézzelfoghatóan” nem sikerült megelenni őket.

A makro- (Univerzum) és a mikrovilág talán a fekete lyukak gigászi szivattyúiban ömlik át egymásba (Teljesség). A „Hol a világmindenség hátára?” kérdésre ennek alapján az a válasz, hogy sehol és ott, ahol akarom. Mert a Teljesség dinamikus egyensúly, vég nélküli egymásba hatolás, ki- és beforduló bendő, amely önmagát falja fel és teremti. Az Egyhez, az Egészhez hozzátartozik a szellem, amelyet az emberi analizálóképesség és -hajlam választott le az Egészről. A vallások Istennek nevezett Mindenhatója antropomorfizált, tehát „emberszerű” megjelenítései e szétválasztó szemléletmód kivetülései. A szellem ebben az értelemben tehát nem mozgató, mögöttes lényeg, láthatatlan erő, hanem a mindent (a láthatót, tapasztalhatót) átható valami, amely bizonyos pontokon (élőlények, ember) mintegy „megcsomósodik”, megsűrűsödik, kitérkedik. Hogy miért nem a legkristályosabb formában? A kérdés etikai előfeltevésekkel motivált, ezért hamis. Olyan formában nyilatkozik meg, amilyenre – ez esetben a földi – eseményvilág készíti. Mert egyébként állandóan, végtelenül és korlátlanul jelen van, még ha érzékelhetetlen is. Ugyanis nem lényyszerű és nem

létezészerű. Az emberi percepció viszont korlátozott, a nyelv pedig olyan absztrakció, amely csak e nyelv alapjául szolgáló tapasztalati világ felületes leképezésére alkalmas. A szellem tehát nem bújócskát játszik velünk, hanem mi játszunk töredékidejű szint egy roppant szivárványban. Ahova teszi mivoltunkból megszabadulva lénytelen lényegünkkel visszasüppedünk.

Az univerzum rejtelméi. Vannak tehát, de nem látjuk őket,

nincs rá szemünk,

mert a szemünk csak olyan dolgok meglátására való, amelyek a szem kialakulásában is közrejátszottak.

Mert általában mit nem veszünk észre? Azt, ami bár ott van, de nem válik el, nem válik ki a környezetéből. Ami feltűnő, az különbözik, tehát látható. A szellem ott van, csak felfoghatatlan a minémisége. Mintha nem is lenne. De időnként jeleket fogunk, valamiket, amiket jeleknek tekintünk. Jelenéseket a jelenségek érdektelen tömegében. A fantáziánk szüleményei – mondják a kételkedők. Igen, a szellemünké, amely néha ráismer az önmagával egylényegűre.

Amikor Einstein és a legnagyobbak a később igazolódó sejtéseikről beszélnek egymás között, nem is e rejtélyek lényegéről, hanem a birtokba vevő nyelvükről, tehát a megközelítés eszközeiről társalognak. Az a valami, ami a rejtély maga, az ember érzékei által megfoghatatlan, tehát csak párhuzamokkal írható körül. Ennélfogva a modern fizika, a kvantumelmélet, a kozmológia is létmetaforákkal él, még ha matematikát alkalmaz is. Egyfajta költészet. Más keveseké, mint az irodalom.

Profánul fogalmazva: Newton tehát pedellus egy elemiben, ahol a tanfelügyelőt Einsteinnek hívják, de ha az oktatási miniszter is megneveztetik, a

dolgokra akkor sem derülhet fény, ráadásul az iskolánkat nem tudjuk sem befejezni, sem elhagyni.

Az életbe vetett

ember, mint roppant áramlatban igyekszik a part felé, amelyen ez áll: halál. S nem teheti meg, hogy visszafelé igyekezzék, az erős hömpölygés tovább sodorja. Megpróbálja elfeledni, hogy mi várja, az elméjét, kedélyét elterelő műveletekkel foglalkoztatni (munka, szórakozás, boldogságkeresés, szenvedélyek), de a hullámok végén ott magasodik a kiiktathatatlan vég.

De vég-e? Olyan vég-e, amire számítunk? Mivel a halál az élettől eltérő minőség, az életre kalibrált érzékelésünkkel és fogalmi világunkkal nem is lehetünk ráhangolva. Tehát nem is csak attól rejtély, hogy „onnan” még nem tért vissza ember, hanem attól is, hogy netán visszatérve nem volnának rá szavai, csak körülírni, képekkel megidézni próbálhatná a túlnaniakat. (Az átkelés és visszatérés csonka formájának tekinthetők a halálközeli élmények, amelyek inkább a „kapu” megközelítéséről, az átmenet és zsilipelés fázisairól nyújtanak – ha mégoly drámaian és megtisztítóan is – töredékes élményeket.)

A halál más-lét, melyben a biológiai és fizikai összetevőkkel leírható test átalakul másfajta anyagformákká, a „lélek”, a szellemi pedig nem tudjuk, milyen közegbe lép át. Mint szó volt róla, nem önmagában a megtapasztalás hiánya a titok oka, hanem az, hogy ha az életre rendeltetett mivoltunkban kapnánk is valamilyen részleges bepillantást abba a létformába, a földi létezésre szolgáló szerveink, érzékelésünk vagy fel sem fogná e jeleket, vagy nem tudná emberi fogalmakra-nyelvre lefordítani őket.

A halálban az egyéni tudattal behatárolható személyes lét helyett a sze-

mélytelen lét fogadja be a halál metamorfózisán átjutottat.

Erről

a más-létről

viszont szondaként hozhat némi halvány nyomelemet az álom és a képzelet.

A pszichológia számos álomelméletet ismer, legtöbbször Freud és Jung ez irányú munkásságára szoktak hivatkozni. Gondolatmenetünk szempontjából kevésbé az álomtartalmak jelentése és funkciója, netán a kollektív tudattal való összefüggése érdekes, sokkal inkább az álomnak magának a funkciója. Mert – leegyszerűsítve az egyik értelmezést – az, hogy az álom mint az agy gátlási állapota voltaképpen a regenerálódást szolgálja, vagy hogy az elfojtások felszínre kerülésével pedig a személyiség önkorrekciót végez, magyarázatnak túl kevés és szegényes.

Már a hétköznapi beszéd olyan, a vágyakozásra szánt fordulatai is („volt egy álmom”, „az a nagy álmom”) az álom magasabb rendű rendeltetését és értelmezhetőségét jelzik. Ugyanezt erősíti meg a hipnotikus álom feltáró, gyógyító alkalmazása is.

Az egyes álomfokokozatok empirikus leírása (ez mivel később, az ébrenlétben születik, kérdés, hogy hiteles-e) nem mond ellent annak, amire következtethetünk. A pihenési funkció értelmezhető úgy is, mintha az élő szervezet (mert nem csupán az ember álmodik, hanem az állat, így a kutya is) olyan áramtelepekre kötődne, amelyekre tudatos állapotában, ha akarna, sem volna képes. Eközben feltöltődik („frissítő álom”, „kellemes álom”, „egész napomat betöltő álom”). Tehát az alvás-álom állapotában éppen hogy nem lokalizált és kikapcsolt agyról beszélhetünk, hanem más dimenziók hálózatára átkapcsolt, rákapcsolt rendszerről.

Egyszer, a félálomban kérdés fogalmazódott meg bennem: Hol van őrangyalom?

Nem mentegetőzésül, éppen hogy a tárgyilagosság kedvéért megismétlem: a megszólított nem a gyerekkori katekizmusfoglalkozások jóságos és – ha kell – büntető, „nagyapaszzerű” Istene volt, s nem is a később elhagyott, felfoghatatlan és hatalmas elrendező. Egyszerűen a velem és felettem rendelkező, aki a hatalmát sosem fitogtatja, de ha kimutatja, az maga az ítélet. Tehát nem a tételes vallás istene, hanem a mindenek ura.

Már a kérdés sem a beszéd nyelvi logikájával, inkább a villám célratörésével tétetett fel, s nyomban érkezett a válasz. „Nyúlj át a kezeddél.” Nyomban felébredtem, mellettem feleségem aludt, mit sem sejtve az álombeli dialógusról, de arcán földöntúli nyugalom. A megnyugtató érzésen túl némi megszegyenültség is keveredett e ráébredésbe: a megingathatatlan összetartozás közben is sokféle érzéssel telítődik a házastársi együttlét, de ezt az „őrangyal” küldetést sose mertem volna rávetíteni, aki egyébiránt annyi mindent cipelt a család vezérlése, istápolása során.

Átfogtam karommal, ahogy őrangyalt talán nem szokás, ha ő – örök kételkedőként már megint hitetlenkedem – egyáltalán ott áll mögöttünk, s mozdul óvatlan lépésünkkor.

Belevetítem-e az őrzőangyalról hallott gyerekkori történeteket a sugallatba? Természetesen én is hallottam vallásos meséket, aztán évtizedekig éltem a racionalitás szikár mesénélküliségében („nincs mese, dolgozni, élni kell”). A hang viszont olyan megfellebbezhetetlenséggel hatolt az álom szövetébe, hogy kétség nem férhetett hozzá: nem belülről, felülről érkezhetett. Nem félelem riasztott el

a kételytől, hanem a tökéletes biztonság, ami a közlésből sugárzott.

Néha ilyen egyszerű a magyarázat.

Az alvás-álmom még a földi létben kapu, átjáró más létezmódok felé, melyek nem az agy, az elme néhány kilogrammnyi mikrovilágában születnek, s nem is annak produktumai.

A népi álmoskönyvek sok évszázados megfigyeléseket, tapasztalatokat rögzítenek, s bennük néha konkrét magyarázatokat találunk a különböző álmokra. Érdekes, hogy például az időjárás változásaival, előrejelzésével, megérzésével kapcsolatos álombeli történések ma is érvényesek, igazolódhatnak (halottal álmodni: hideg idő, időváltozás). Ez a konkrét élettapasztalat a természeti lény voltunkban megélt és megőrzött benyomás, hiszen a mai civilizált, védett, komfortos életmóddal ellentétben valaha sokkal inkább ki voltunk téve a természet megpróbáltatásainak, így annak hatásait is intenzívebben megszenvedtük. Az álomlenyomat tehát, mondhatjuk, az emberiség közös emlékezetének átörökítője is.

Álmomban gyakran repülök. Többnyire könnyedén, homorítva, mint úszáskor, de itt mondhatni légnemű vízben. Máskor kétségbeesve, taposva, s emelkedve menekülve – többnyire sikerrel – üldözőim vagy a veszély elől.

Vajon mit ment át

az álombeli szárnyalás?

Amikor repülök, kinyújtott testtel, előre tartott kézzel, száz méter, pár száz méter magasan a házak fölött, könnyedén.

Egy álom történéseiben tenger-öbölszerű térség felett kellene át szállnom, télen, dermesztő hidegben. Nekivágok, s ami máskor (más álomban? más álombeli feladatkor?) könnyedén sikerülne, most kinkeserves: jég dermed a karjaimra, sejtem, hogy nem fog sikerülni. Visszafordulok.

Felébredek. Fázom. Redőnnyel el-sötétített szobában, egy szál nadrágban aludtam el a letakart ágyon. Kint sugaras nyár.

Vágyképzet avagy valahai ősi képesség emléknyma? A valamiképp megőrzött madárlét, hallét ösztönmaradék?

Fordítsuk meg a dolgot. Nem a jövő megelőlegezése? A földi porhüvelyétől megszabaduló emberi lény szellemi s nem biológiai lényegének kiszabadulása. Annak előérzete? A test nélküli élet, melyet nem úgy hívnak, de mi csak földi fogalmakkal vagyunk képesek dolgozni.

Álomértelmezéséről tudós szerzők azt mondhatják: naiv okoskodás. A tudományos iskolák elméleteire én viszont azt: kiötlések. Mindkettő kellően egyoldalú. Én legalább a saját álmaim felett próbálok némi hatalmat, ellenőrzést gyakorolni.

Az álom erői többször

visszanyúlnak

értem. Visszafogadnak újra és újra.

Férfi – ezerkilencszáznegyven táján, a még háború előtti Magyarország filmszürke díszletei közt. Húszas éveiben járhat, az egyik epizód alapján érezve, talán diplomázás előtt. Megismerkedik egy tüneményesen vonzó, rejtélyes lánnyal, aki egy Zugliget-szerű környezetben álló, örökké árnyékos, többalakos házban él. Séták. Beszélgetések.

A férfi – nem én, és mégis én. Gerjedésszerűen elemi vonzódás, egyre inkább elhatalmasodó vonzódás a lány iránt. Aki nem elutasító, de nem is biztató. Van, elfogadja a közeledést, természetesnek tekinti és talán nem is közömbös iránta. Közben nem konkrét, de baljós tudata annak, hogy a jövőben ott a magyar hadba lépés. A biztos hadba lépés.

Álombeli szimultanizmussal az is, vajon hogyan sikerül megúsznia a katonai behívót (ezek szerint az álombeli és az álmodó tudja, hogy megússza? – ezek álombeli, lappangó kérdések, s nem az ébrenlét utólagos faggatózásai). (Az írás örök hendikepje: a szavak linearitása. A szimultanizmus nyelvileg eleve lehetetlen, még ha technikailag megkísérelték is.)

Részleges ébredések, majd az álom újra beszív és folytatódik a némafilm. Semmi rejtett vagy szabados erotika, csak elemi vonzódás a lány iránt. Semmi megérezhető végkifejlet.

Csak az akkori időben a jövőbeli megmenekülés halvány érzete. Meg a lány gesztusok nélküli biztonsága.

Mindezt úgy töri meg a végleges ébredés, hogy az álom hangulata ott ragad, mint vízbe mártott izzó acélon a különös futtatási színek.

A férfit és a történéseket analizálni lehetne – utólag, megérzéses módon, illetve a különböző álomfejtő iskolák precíz elvei alapján. Nem tudom, nem kívánom.

Ki lehet? Valaha élt valóságos személybe költözhettem be az álom idejében?

Soha nem jártam olyan lánnyal, aki ehhez hasonló környezetben lakott volna, emléktöredékek tehát kizárva. Valahai kudarcok, nosztalgiai, elvetélt élethelehetőségek úgyszintén, mert semmiféle konkrét elemeket idéző dialógus nem maradt meg az álombeliekből. Apám háború alatti élethelyzetei még csak nem is hasonlóak.

Megint üzentek értem, nekem? Onnan, túlnanról?

Álmok tartanak életben, s ébredések edzenek?

Más: a kisgyerekkor győri háza. De a szomszéd ház. Tanácstalanul előtte. Jó lenne bejutni. Ez volt az „úriház”.

Az alagsori lépcsőbejáró, valami műhely most. Lezárva. A kapu csukva. Aztán valahogy mégis belül. Szokatlan: irodaház és szálloda vegyülete, szőnyeg a folyosókon. Egy asszonynak azt mondom, harminc éve nem voltam itt. Pedig negyven vagy ötven. Még a névre is emlékszem: Bakondiék vagy Bakonyiék. Lányuk is volt? Az asszony nem elutasító és nem tessék ki. Hallgat. Aztán egy fiatal nő, akit kísérek, s ő mondja, Bakondi (ébredéskor már nem tudom, hogy a fiú-e vagy a lány, tehát mégis testvérek voltak), szóval a Bakondi-leszármazott híres hegedűművész lett. Az nem lehet, vetem ellene, azok szemközt laktak, s a nevük: Csirszkáék. Az egész família zenész volt. De igen, igen, „a tanár úr” – így mondja, könnyes szemmel, s tudom, bizalmas kapcsolatot lehetett köztük, ha így sír. És sír vigasztalhatatlanul, ott, az utcasarkon, az aszfalton, mint egy száraz virág, egyenes szárrakkal belegyökerezve az aszfaltba, a fiatal nő, aki, akárhogy nézem – s ez akkor ott mégis természetes – egy növény. Lehajolok, óvón a tenyerembe fogom, hogy kimentsem a zokogásból, s érzem, tenyerem védelmében észrevétlen hozzám bújik, immár nekem sugározza azt, amit valaha talán „a tanár úrnak”.

Erre ébredek.

Az álomban akár a saját, akár mások halálát, még inkább

halál utáni létét

képes megélni az ember. S noha az ilyen álombeli történések „jelmezei” nagyon is a földi létre emlékeztetőek, az átélt belső állapot személytelensége, szabadsága és könnyűsége e világi értelemmel szinte reprodukálhatatlan, szavakkal visszaadhatatlan.

Az álom-lét sajátos létezésforma. A benne megjelenítődött az álom átélője (aki szereplője, valamint akkori

és majdani közvetítője egyben) egyszerre fogja fel valóságos eseményként és bizonyos kívülállással. (Mint már említettem, néha valóságos elemelkedéssel.) Épp emiatt az álom ébredés utáni felidézése, értelmezése mindig torzítás is: a valahai állapotnak csak részleges tükre, még ha lényeges hangulati elemeit, átsugárzását sikerül is megidézni, atmoszféráját ideig-óráig átmenteni a tudatos állapot hangulati átszínezőjeként. Az álom-léten belüli kívülállás lehet akár hangulati vagy cselekvési önkomentár, önkorrekció, akár nagyon is direkt módon, szinte egy varázsló képességeivel. Ha netán az álombeli főszereplő (többszörre transzformált önmagunk) pusztulásával fenyeget a helyzet, szinte önmentő hang szólal meg: „Ez csak álom!”, s megálljként, végső esetben az ébredés menti meg szorult helyzetéből a főszereplőt, aki – mint kiderül – jórészt azonos álmodó önmagával.

A hétköznapi ember (s ide beletartozik a legfénylőbb intellektus is), mikor buszra száll, élelmet vásárol, reggeltől estig ténykedik, estétől reggelig álomba merül, nem a modern fizikai világkép, a relativitáselmélet leírta tér-időt éli meg, amelyben az idő a sebesség függvénye, hanem az egymást követő események tagolta, nevezzük így, lineáris időt. Amelyben a jelenségek szinte úgy érnek be, egymásra rétegeződve, mint a gyümölcs a fán, hogy aztán idejük végeztével lehulljanak.

Játsszunk el a képzelettel! Ma már nem is oly távoli égitestek űrszondákkal (és emberi látogatásokkal) feltérképezett tájai mintha a bolygónknak akár a múltját, akár a jövőjét (kihalt, pusztá, hideg táj) vetítenék elénk. A mindenségben, ahol születő és kímülő csillagokat egyaránt találunk, a

Földet, mint Noé bárkáját, tekinthetjük időzárványnak, amely önmagában hordozza későbbi pusztulását. Tehát amit ma, röpké földi létünk során érzékelünk, az nem egymás után következő fázisok sora, hanem egyben a már lejátszott jelenség, múlt, jelen és jövő egyidejűleg, de még a film közepénél tartva, miközben a következő fázis és a vég is készen van, valamikor, valakinél, az előttünk ismeretlen és soha meg nem ismerhető Rendezőnél.

Tehát a gyümölcs húsa mégsem fokról fokra épül és nemesedik, hanem készen van, csak mi az általunk igénybe vehető ideig próbálunk áthatalni rétegein és ízein.

A pszichológia régóta ismeri és magyarázza a *déjà vu* érzést, amikor valaki úgy érzi, már látta az éppen megpillantott városképet, járt ott, ál-mában megjelent neki, vagy mintha egyszer már átélte volna az éppen megtörténő jelenséget. A lélekvándorlás tanát hirdetőik az előző életből származtatott tapasztalattal próbálják magyarázni ezeket az érzeteket.

A „már láttam” érzésének szubtilisebb magyarázata az lehetne, hogy az érzékenyebb, de a megszokottba, a feledésbe belesüppedt elme a rá-érzéssel mintegy áthatol a lineáris egymásutániség hullámvilágán, s felfedezi a változatlan időt, a majdan be-következőt is magában foglaló időt,

az időzárvány

paradoxonát. A gyümölcsöt ízlelem, holott már nincs is, pedig még érik. Történik, de – mert vége lesz – már máshonnan, más idősíkból, kívülről, felülről nézvést meg is történt.

A „már láttam” érzése tehát nem a konkrét igazságában érdekes, nem az a kérdés, hogy az adott szituációt valaki megtapasztalta-e, hanem megvilágosító értelemben: nélkülem is,

a jelenlétem nélkül is megtörténhet valami, amit a sajátomként élhetek meg a magam életében, abban a metszetben, ami egyedüli tulajdonomként jutott nekem. S mindez azért lehetséges, mert abban, ami megtörtént, benne van a jövője is, ha úgy tetszik, a végzete, tehát már az is megtörtént vele, legalábbis a létezés egy másik aspektusából szemlélve, ahonnan a földi létezés csak szívárványló buborék a mindenségben, s bár története évmilliókat felölel, a mindenség felől szemlélve időtlen pillanat, mely bármikor szétpattanhat. Talán már szét is pattant, s mi még (már?) az eltűnés gyermekei vagyunk.

Hogyan értelmezendő az, hogy valamely jelenség-halmaz egyidejűleg történik is meg már el is múlt, van és nincs abban a formájában, ahogyan mi, azon lények látjuk, akik ide vetettünk.

Az általunk belátható mindenségben is, amely – feltehetően – az ősröb-banással vágott neki annak a végtelen átalakulásnak, amely a végtelenben ma is történik, e térben, egymást áthatva, egymásra hatva, egymás függvényében különböző korú képződmények léteznek (csillagok, csillaghal-mazok, bolygók, szupernóvák, „fekete lyukak”), holott életkoruk, abszolút értelemben, az említett keletkezés mo-zzanatától számítva – azonos. Mégis különböző korúak, mert saját életük volt: pl. a Nap bolygórendszere különböző korú, s így – s innen – tekintve a földi életet, a Föld lakói élő panop-tikumfigurák, amelyeknek a jövője mintegy oda van szögezve az égbolt más pontjaira. Csakhogy ezt a szemléltető ábrát nem mindenki képes (meri) így olvasni.

A mi időnk nem csupán a Föld tömege és sebessége által meghatározott, az emberi civilizáció kialakította

„felszabdalt” (a Földnek önmaga tengelye körüli és a Nap körüli mozgására alapozott) idóláncolat szerint telik, hanem a Földet befogadó univerzum „másik” (s ki tudja, hány) ideje szerint méretik, „ketyeg”. Akár már le is telt. Pl. egy, a földi időszámításhoz szokott emberi elme számára nehezen befogadható, más csillagforgó alapján működő „Tejút-másodperc” alatt. Ebben az értelemben valóban „burokban születünk”, mely bármikor szétpattanhat, hogy másutt és más buborékok keletkezzenek.

Az emberi elme, pontosabban egyik képessége, az intuíció, a ráérzés, mely tűként átszúrja az idő gombolyagát, tehát az intuíció, az „isteni szikra” képes valaha volt, de már elmerült emlékezetünket megvillantva, felismerni valamit. „Isteni szikra”, mert olyat szikráztat fel, mely rajtunk kívül, felett talán a mindenség egészét befogja, s bennünk úgy bukkan fel (ki?), hogy az talán maga sem véletlen. „Mikroteosznak” képzelni magunkat – talán ez sem a véletlen műve. (Sajnos, gyakran akkor is úgy élünk vele, amikor és ahogy nem szabadna, s azok teszik, akik e mikroteosz lényről nem is tudnak, csak kihasználják részleges hatalmukat.)

A fenti gondolatsor cáfolatául könnyű felhozni, hogy a tudatos emberi cselekvés naponta és pillanatonként áthágja az eleve elrendelés előbbi fátumát. Akár demonstratív is: az öngyilkos előbbre hozza saját végzetét (s nem is sejti, milyen létfilozófiai ügyben hozott döntést!). Csakhogy a fentiekben nem a személyre lebontott létezés fátumáról esett szó, hanem a földi létezés mindenségbe vetettségéről. Egy épület szerkezeti rendszere

önmagában nem magyarázza meg az oda bevonuló hangyák viselkedésmódját.

Megint álom: mindig ágaskodik, pedig feketne is, előtte a fekete föld, benyeldekelhetné, kipréselhetné, van bőven, finom, tápláló. Ha meg fekszik, éjjel, akkor mozdulatlan, mint eső után a testvérek, tétlen állat, hatalmas. Nagy, függőleges és buta. Buta, buta.

Szúrás a törzsben, némi rúgkapálás, hideg zuhatag, a víz árama sem hűti az átható fájdalmat, mielőtt egy síkos torok nyeldeklése továbbpréselne a görcsben rángó bendőbe.

A tátogó hal nagy ívben csattan a lucskos fűvön, vigyorgó arc hajol fölé, a végzet bárgyú kéjességével.

Miközben hangtalan süvít az űrben a vak kisbolygó, hogy a keresztezéshez odaérjen.

Mialatt a Naprendszer, a Tejút nyájával hangtalan siklik egy fekete lyuk roppant szívótorka felé, hogy az időtlenbe behulljon.

Miközben...

Eltűnök

egy elsötétülő pillanatban – a fénybe. És eltelik ötven vagy ezer vagy ki tudja, mennyi év, míg élő álomra viszabújok, nem törődve vele, hogy voltam már itt, mert mindig is itt voltam, testetlen, nem emberyelvű nyájban. Akkor még láttam, ám későbbi életemben már csak vakon, keresve az értelmét, s csak ritka pillanatban lelt rám a megvilágosodás, hogy az élet behunytt szemű vándorlás régről ismerős tájakon. Élet – kifordított lét, lét – befordított élet. Hát láss! – nem a látványt, hanem a feltárulkozót. Amiről a szavak megégett hangyákként bucskázhatnak alá.

Iancu Laura

Pater noster

Az asszony két száraz tenyerével támaszkodva próbált felállni az ágyról. Mint aki versenyfutásra, a legvégső meccsre igyekszik, nyögve emelte testét a szűrös szalmakupacról a kályha mögötti sarokban. Az októberi szél a kéményből a szobába tessékelté vissza a füstöt, ami a vályogfalak nedves testére feküdt. Sötétedő tekintetével a homályosra füstölt, verejtékező ikonról már alig láthatta az ősz hajú Istent. Vánkosa alá nyúlt, előkotorászta a szentelt virágot. Összemorzsolta a Szent Antal csipkét, alaposan bedörzsölte vele mellét, szívét. Aztán a szenteltvízből kortyolt egyet, megmentő szemét: hátha megered a könnye.

Szeretett sírni. Valamikor sokat sírt. Amikor még erős asszony volt, elég volt keserves balladákat dalolni s már patakzott is orcáján a könny. Úgy hitte: az ítéleten egyedül a könnyek számítanak majd. A könnyek üdvöztének – gondolta –, hiszen az ember egyedül akkor őszinte, amikor sír. Sőt, az embert sírni tudó képessége különbözteti meg a többi élőlénytől. Az, hogy ura halála óta egyszerűen nem tud sírni, nem hullnak könnyei, elviselhetetlen félelemmel töltötte el! Ismét ivott a szenteltvízből, orcájára hintette cseppjeit, reménykedett. „Istenem, Istenem, árazd meg a vizet...” – dúdolta magában.

„Ne sírj, asszony, ne sírj! – szólt a lecsukott szemében újból megjelenő, hazalátogató urának a lelke –; ne sírj, mert könnyeiddel elárasztasz itten engemet! Akkora vízbe’ vagyok miattad, hogy immá’ elnyuvadok! Ne nyuvassz meg!”

Az asszony, bár nem először hallotta ura figyelmeztetését odaátról, megrettent. Boldog volt, hogy jelenlétre bírta a szellemet.

„Hallja-e! Ha kend, amint mondja, a purgatórba van, ahol ugyebár örökös tűz ég, akkor hogy merülne kend ott el?” – marasztalja a feleség a látomásban a hangot.

Ilyenkor, halottak napján, különben a faluban úgy hiszik, az elhunytak lelke kijárót kap, egykori, földi otthonukba látogathatnak. Egyedül ezen a napon nem tudnak ártani az élőknek. De az asszony ezt a hiedelmet sem osztotta, mert ő úgy tapasztalta, a lelkek mindig is ott vannak a faluban, a házában, csak hogy a hús-vér ember azokat nem láthatja. Még hozzá azért nem, mert a szellemi léte nem láthatja a nem szellemi létezésű.

„Nincs az a szerencséje az embernek, hogy az Istent meglássa! Ahhoz előbb meg kell halnia! De hát ugye nemcsak a szemével lát az ember!” – oktatta gyakran a falusiakat.

Újabb kísérletet tett arra, hogy felálljon, arcot mosson, köszöntse a napot, jelezze a világnak, hogy van! Összeesett lábaira állt volna, de azok nem tartották meg. Hasonló helyzetben, korábban már réges-régen kiabált volna az udvarra fiának, unokáinak, hogy iparkodjanak a segítséggel. Most viszont csendesen ült, mint akinek önmagán kívül senkije nincs a világon. A mennyezeten szálló füstrengetegből ki-kilátszódtak a gerendák, egyiken ura kucsmája lógott, ami fényes éjszakákon holdfényt árasztott a szobába. Szikrázó szeméből páras

csillagok szálltak a szoba egére. Párnája jobb sarkába nyúlt a szentelt gyertyáért. Meggyújtotta. „Pater noster!” – idézte volna Istenét a helyszínre, akihez oly sok évtizeden át úgy imádkozott, hogy az imák nyelvét nem ismerte. „Isten vaj’ béveszi e szavakat, vaj’ nem! Ha én nem is értem őket, Ő csak kell tudja, mit mondok!” – vigasztalta magát, amikor megkísértette a kétségbeesés. Mert a kárhozattól erősen félt. Ezért adta Istennek a legőszintébb emberi állapotát: a könnyeit. Mással nem is tudott volna kedveskedni néki.

Ölbe vette ura kardigánját, ami a szeretett emberét melegítette, amikor a halál elragadta előle, szorongatta, ringatta magát az ölelésbe, miként a világot lükteti újszülött fiába az anya. „Jánoskám, Jánoskám! Ki fog nekem érdemet szerezni, ha a világ elfeledett sírni?” – mondta a kötött ruhának, és a pendelye alatt reszkető hideg lábaira terítette. Két száraz tenyerét egymásnak támasztotta, szíve magasságába emelte, mint aki készen áll ama végső találkozásra. Mint aki már a Mindent látja, s a könnyeiből rakott létrán: elindult.

PÉNZES KRISTÓF FELVÉTELE

Kőszegi Szabina

Setna története

(Részlet a Halottak könyve című regényből)

Egy reggel a nagy Setna kijelentette: „Minden embernek csak akkor lehet valamiféle értéke, ha jelen van egy olyan valóságban is, amely túlmutat önmagán. Ezzel nem akarom lekicsinyelni a profán tér-idő jelentőségét. Csak annyit mondom, hogy aki csupán abban él, az már életében meghalt, még ha nem is tud róla.” Setna borongósan álldogált még egy darabig, aztán visszalépett a falba. Aznap nem láttam többet.

„A Tengely akkor kezdett igazán kínossá válni számunkra, amikor Nanoferkaptah feláldozta a feleségét és a fiát egy olyan igazságért, amelyben rajta kívül nemigen hitt senki. Akkor ugyanis tudomásul kellett venni, hogy létezik”, jelentette ki a nagy Setna elkomorodva, „Nem mintha Nanoferkaptah nem lett volna hajlamos már korábban is az érzelmi túlkapásokra.”

Nanoferkaptah. Sohasem hallottam még ezt a nevet, mégis valahogy ismerősen csengett. Mintha már álmodtam volna róla. Megkérdeztem tőle, ki volt ez az ember, de Setna nagyot sóhajtott, és azt felelte, a kérdésemre valószínűleg maga Nanoferkaptah sem igen tudna mit felelni. Valaki, aki elindult, hogy aztán félúton visszaforduljon. Egy félreértés, mondta, de erről igazán ráérünk még beszélgetni.

Ha nem akar, hát ne akarjon, rántottam meg a vállam, és különben is, miért hiszi azt ez az embermaradék, hogy bármiféle szükségem lehet rá, rá, akiből félreismerhetetlen vegyszerszag árad, olyan erővel, amely elnyomja azt a másikat, a halottakét, amely elpusztítja a valóság lárváit, és különben is, lehet, hogy élt valamikor, az is lehet, hogy bölcsebb volt mindannyiunknál, de most már elmúlt. Vége. Borzadok tőle.

Néztem Setnát, de akkor, abban a pillanatban nehezen tudtam volna elmondani, hogy mit is látok voltaképpen. Mint ahogy azt is, miből táplálkozik ez a zsigeri ellenállás, amit iránta érzek. Amikor jó hozzám és türelmes. Beszél nekem. Gyomlál engem. És a fényét akár inni is lehetne. És a külseje... na igen, az nem volt állandó, ha röviden kellene jellemeznem, azt mondanám, akkor éppen szép volt és nagyon fehér.

Fehér arc, fehér ruha megfoghatatlan kontrasztban a sivatag homokjával és a sokéves színekkel, amelyek még mindig ott vibráltak előttem a falakon. Kortalanság-színű.

Lehet előle menekülni, de ez a fajta fehérség úgysem múlik el nyomtalanul az ember feje felett. Minden ingerültségem dacára belefolyt a lelkembe, mint a sósav, hogy kimarjon belőle mindent, ami túlzott vagy felesleges. Kitisztított, alkalmassá tett valamire, először éreztem valóban azt, hogy vagyok. Hogy lennem kell, mert nélkülem hiányozna egy szín a falfestményről. Nem volt jó érzés, mert a vedlés fájdalmait kellett hozzá elszenvednem.

Ott ültünk egymással szemben a homokkal teli padlón, Setna és én, hogy átmosson engem, mint az arany szemcséket. Ma már jól látom, hogy több türelme volt hozzám, mint amennyit feltételeztem róla, miközben ott ültem, és jelzőket pörgettem róla az agyamban.

Szép és fehér.

Tudom, hogy ez önmagában nem túl sokat árul el róla. Sőt, azt hiszem, vele kapcsolatban minden jelző kicsorbult egy kicsit. Az ő arca úgy volt szép, mint a kőből faragott istenszobroké, elnagyolt és időn túli módon. Fehérsége pedig úgy ragyogott, mint a déli nap fénye. Amikor aztán fizikai valójában halva láttam, el sem akartam hinni, hogy az a ráncos, megfeketedett kis tetem ott a múmiakoporsóban ugyanaz, mint aki mellettem volt egy éven keresztül. Aztán valahogy azt a formáját is megszoktam.

Amikor az atmoszféra befejezte, Setna egyszerre megszólalt, és mélyszégyen nosztalgiával beszélt valakiről, akit életében ismert, de akihez jóval ambivalensebb viszony fűzte annál, mint amit szavaiból sejteni lehetett.

„Ami a külalakját illeti, azt mindenki másként képzelte el, legtöbbször valamiféle fának, az élet fájának, ami összeköti egymással a felső, a középső és az alsó világot. Minálunk Isednek hívták, az Istennő fájának, és semmi de semmi köze nem volt az alvilághoz, hacsak annyi nem, hogy sokan megpróbálták őt egybefogni a Nagy Idővel. De én azt hiszem, tévedtek. Mert az Ised sokkal inkább térbeli fogalom, minthogy az idő szinonímájává váljék. A fa egy folyamat: él, növekszik, meghal és alakot vált, amikor karót meg keresztet faragnak belőle. Ennyiben idő-jellegű. De az Ised volt maga a Tengely, és te a Tengelyre vagy kíváncsi.”

Hát persze, a Tengely. Róla egészen meg is feledkeztem abban a rámozduló áradatban, amelyben magamra hagytak; próbáljak kezdeni vele valamit. Nanoferkaptah, Ised, Wai. Abban a világban mindennek neve volt, mert aminek nevet adtunk, afölött uralmat nyertünk. Az istenek bánhattak így valamikor a világgal: rámutattak, befolyásuk alá vonták, aztán megalkottak számára egy zsinórmértéket, amire felfűzték a jelenségeket, mint az üvegyöngyöket.

Setna akkoriban kezdett engem Wainak szólítani, talán, mert így esett könnyebbé. Vagy a hatalma alá akart vonni, ki tudja. Átmosott és nevet adott. De amit az ő világáról elmondott, azt éppúgy nem éreztem még magaménak, mint a nevet, amit kaptam tőle. Hosszú utat kellett még megtennem. Sokszor szemére is vettem, hogy amit elmesél, az nem úgy hangzik, mint egy élet-történet.

Azért, mert nem is az, felelte.

Amit megélsz, az nemcsak életrajz, hanem a legtisztább mitológia.

Szűk Balázs
Széttépett zsoltár

Tiborc vagyok.
Nincs más utam.
Pontosan tudom, kik, mire szánták hátralévő életem.
Én vagyok az egyetlen és igazi vesztes.
Mit is tudják azok, akik naponta meglopják lelkem meleg dzsungelét,
s elűzik a fehér oroszlánokat a tengerpartról,
bele a tenger gyilkos kései közé,
mit is tudják, ki vagyok s ki lehettem volna?
Lettem egy üres szám, lettem egy kicserélhető doboz.
Lettem, aki mindenben vétkes, mert büntelen.
Már évezredek óta ismétlődik ez a gyilkos harc, velünk,
akik valahogy mindig alulra osztatunk.
S ez már mindig így lesz: a tenger mohó torka sötétre nyílik...
Órületem az egyetlen tisztesség. Temetőket hordok magamban.
A fehér papír kemény telében botladoznak fáradt szavaim.
Egyedül kell lemosni minden hazugságot magamról,
Amit nem én követtem el. Egyedül mosom jézusi lábam...
Tiborc vagyok. Félbehagyott Dávid, lefejezett szonett,
Vízbefúlt szerelem, kudarcok hűvös katakombája.
Tiborc vagyok
Meghalok
Vakok
Maradnak az évek
Utánam nem jön semmi,
Fehér kopogás...

Cseh Katalin
Az utolsó történések

Hol ül a csönd? A konyhában,
A konyha utca felőli sarkában.
Mehúzódik és remeg,
Mint Parkinson-kóros kezek.
A tálcán csirke, meztelen,
Bevetésre készen, fesztelen.
A kályhán víz fő, párolog,
A falon két pók támolyog.
A fürdőben forró a kazán,
Rajt' árnyak osonnak át lazán.
A szobában kopott ruhásszekrény,
Tölgyasztal és karosszékek,
Mögöttük, bennük rejtelem-fények.
Az ágy előtt papírfecni,
Ölében sunyít a semmi.
A kredencen fenyőág, angyalhaj,
– találkoztál már gyarló angyallal? –
Csillámgömbök a földön szerteszéjjel,
Gurulnak riadt, reszketeg reménnyel.

Nyílik az ajtó, s becsoszog az Isten:
„Házaló vagyok, a portékám ingyen...”

Hiány(ok)

– játékosan –

Nincs-kertemben
nincs-madár
nincsen mégis föl-le száll
majd elröppen hirtelen
álmodja egy nincstelen

Nincs-kertemben
nincs-virág
ontja volt-nincs illatát
az ösvényen csönd-serleg
benne a nincs megremeg

Nincs-kertemben
nincs-bokor
Isten jön s belébotol
majd az égre föltekint
itt járt de már nincs megint

Farkas Kálmán

ŐSZ

Állok valami előtt,
de nem tudom, mi az,
színeket lóbál az ősz
míg ég a kerti gaz,
lenyomva a rugalmas
láthatár kilincset
átnyikorognék egy
másik dimenzióba,
de utamba áll
régi barátom,
az öreg diófa.

Finita?

Ezek már az utolsó versek.
A halál is fogam közt herseg.
Daktilusok, jambusok jönnek,
dőlnék szemükből mora-könnyek,
eltolódott sormetszetekre
szítál hívó- s kínrímek ezre.
Kiszorítósdit játszik velem
s harsányan fölnevet a jelen:
Én vagyok a násznagyod, a vőd,
hamvadt múltad, sorvadó jövőd.
Eljön majd az utolsó szonett,
vagy már el is jött, és odalett
egy érdekes sors, de megérte,
emelkedő vagy ereszkedő
ritmus kényszerít-e majd térdre?

Agykeresztre verte

Valami furcsa már erre sompolyog,
pedig kint lángol a som, a kökény
s fonódik a történelem körém,
szólnak szilszkinbe vont tébolyult dobok,

csömörlött bolygó sava, krétertorok-
hányadéka fröccsen majd s a földém
beroggyan. A jelen ocsmány ködén
ismét átvillan a vörös, a horog-

kereszt, a fullajtár hiába cikáz,
csak a rettenet járja, a vész, a gyász
míg stádiumokon billenünk át.

Ember vagyok e fonák közegben, mert
cipelem a vérző, agykeresztre vert
gondolatot, melyben ott a tovább.

Aztán

Mikor már nem kell
megértened semmit
kitüremlődés
az idő gubójából,
szárítkozol a
tér redőiben,
aztán a lélek,
az örökkévalóság
lepkeszárnyaival
szétsuhansz
a mindenségbe.

Sándorfi András

Kapcsolatok

Neked esik a csend hátulról,
hajadba kap és kiszívja nyakadat,
üvölnél, mint a sakál,
de még csak úgy sem tudsz,
mint egy kisgyerek.

Fakéreggel pelenkáztak, hogy
felnőtt fejjel ne kelljen szégyen-
kezned, de téged egy kutató
tekintet már plakátra feszít
rémlátomásaidban.

Nem írod le magad,
talán...

És mégis kegyetlen veled az idő,
mert csak így engeded, hogy
hozzád érjen, holott érzed,
agyoncsókolna ajkaival,
ha csak egy pillanatra is elengednéd
vaskezeddel   vasfogát

Pogány köszöntő

Áttértem Óceánia hitére.
Tűzzel, tánccal áldozok,
hogy zápor hulljon a földre,
hogy nap süsse a fák koronáját.

Áttértem Óceánia hitére,
hogy mint bennszülött lehessek:
meztelen és bátor,
odvas panel-dzsungelek
hús árnyékának a mélyén.

Áttértem Óceánia hitére,
 hogy megszokott sötétek helyett
 egy ismeretlenbe lássak,
 szemekben bújtatott napjaimat
 felragasszam az ég magasába.

–

A vadak hitére tértem,
 hogy úgy kutassalak,
 hogy úgy hihesselek,
 mint jámbor bennszülött.

Égetek áldozatot, zsugorítok tetemet,
 lándzsám az egekbe repítem,
 s boldog vagyok, ha a tűznél este
 istenek fénye borul rám:

Látom a tűz ragyogását,
 érzem a szél erejét,
 hajlok, mint az óceán nagy
 hullámai, s leborulok a földre.

Dobban a távoli szó.
 Érzem a messzire rezgőt.
*Szóljatok, rezdüljetek
 még ismeretlenek,
 még megtalálhatók.*

–

Néhány nap, s te is
 itt leszel velem
 – súgják a kivetett csontok,
 kövek, ínszalagok.
 Dobok zuhognak, s a tűznél
 este reszket, remeg a testem.

Petz György
Ismeretlen magyar költő sírverse

Sohasem a halál nehéz,
csak a hozzá vezető út:
meglátni Isten szemében
porló, barlangos üreget.

Kő akartam lenni régen, szikla,
kitisztult, mint a rácsszerkezet,
miben nélkülem is magam vagyok,
vágytalansággal már büntelen.

S most, eső után, fűszálnyi zöldből
hártyás szárnyon íves vágy emel
napot tüdőmbe szívni, kék eget;
glóbusznyai szemmel szertenézek:

hangok szólnak, apró tüzek:
„minden útnak egyike vagy,
egyszerre gömb és egyenes,
nincs pihenni porló üreg.”

H. Hadabás Ildikó

A kés

Ott ült a nő és a férfi némán a rozoga Ladában, és szótlánul hallgatták azt a különös kopogást, amely már egy órája kísérte őket. Csak lopva vetődött fel bennük, el-elharapott megszólalásuk előtt, hogy talán ezzel az öreg jószággal lehet megint valami baj, mégsem mondták ki a tabut, mert ezzel talán elodázhathják a rosszat. És most a csend is nagyon jólesett mindkettőjüknek.

A nő elnézte a tél tájainak éles kontúrajait az elváló piszkos színű hátterekkel, és Bruegel jutott az eszébe: képeinek metsző hidege, szegénységsgaza, téli tájainak időtlensége. Szerette ezt a régen volt világot. S ahogy nézte a budai hegyeket a lassan keringő varjakkal, átcúszott abba a bruegeli másik időbe, amelyben ugyancsak kerengtek a végtelen égbolt alatt a fekete madarak, a németalföldi táj befagyott tavának jegén pedig az emberek. Korcsolyáztak ugyan, de soha nem hallotta meg a hangjuk nevetését. Mégis végtelenül boldognak gondolta őket az időnek ebben a kimerevített pillanatában.

– Talán az a világ még ismerte a teremtés rendjét – gondolta –, és el is tudta fogadni azt. – Bizonyára ezért nem érzett soha a németalföldi festő képein zavaró vágyakat.

A nő utaztában élvezte a jelen és múlt tájainak összefonódását, miközben öntudatlanul hallgatta a kocsi hangos motorműködésébe beleolvadó monoton kopogást, amely szinte elszongította. Megfogalmazhatatlan boldogságot érzett.

Hirtelen értek be a fővárosba. A téli világból az évszaktalanba. Még egy-két kör az utcákon valami jó parkolóhely felé, s az időtlenség filmje fájdalmasan elszakadt. Valóságsgaza volt itt már mindennek. Mikor körülményesen kikászálódtak a kocsi és a csomagok fogságából, a férje döbbenete visszafordította elindulását:

– Te, nézd csak, mi van a kocsi tetején!

Először nem is vette észre, annyira odasimult a tető alumíniumkereténél futó vajatba, közelebb hajolva húlt el a disznóölő kés megpillantásakor. A férje mindeközben nevetve csóválta a fejét:

– A kertben használtam utoljára, milyen furcsa, hogy idekerült, s az még inkább, hogy nem esett le.

– Uram, Isten! – kapta el a nőt az emlék, s az autózás kiváltotta hányinger. Leemelte valamikori gazdag nagyapja Amerikából hozott acélpengéjű kését és beletette válltáskájába. A vége kilógott belőle, de csak annyira, mint gyermekora sajtásai. Ezek a sajtások imákba zárt titkok voltak, csak az Istenre és rá tartoztak. Hát most az egyik ajtó nyitva maradt, mert nem tudta jól becsukni.

Elborulva, félig öntudatlanul nyitotta ki házuk kapuját, s vette az irányt a végtelen lépcsősoron felfelé-befelé, s miközben cipelte az eldeformálódott csomagokat, a táskájába rejtett kés hegye bele-belenyomódott a karjába. *Mire felért az ötödik emeletre, hallotta, hogy részeg apja dülöngélő ajtónyitása becsapódik előtte. És ő ott állt mindenén kívül, mint mindig. A lányok titko-*

kat sugdolózó összebújásán, a kitűnő tanulók magabiztos bennfentességén, a szerelmen, az egész életen kívül.

Csend vette körül, és olyan fehérség, amilyent csak olyankor látott, amikor elvesztette az idő jelenét. Elég volt ehhez néha egy szó kiváltotta emlékkép, torzra sikerült mosoly, és máris magába fordult. Elnémulásaiban fogódzót keresett a jelen értelmezésére a múltban. Semmi sem érdekelt ilyenkor, csak az idő és történet párhuzamainak miéértje. Legtöbbször logikátlanul kapcsolódtak össze ezek az emlékképek, amelyeknek nem is volt mindig történésiük, csupán érzelmi láncszemeik, felsejléseik. Olyanok, amilyenekben újra rá lehetett ismerni a múltra, a gyermekkori kegyetlen hidegekre, amelyekben didergő rongyaiban például az a bizonyos öregember odaszögezve a hosszú, utcafrontú ház sarkán, moccanatlan, nap mint nap álldogált. És ő nyolcévesen megrendült, mert nem volt rajta zokni, kabát, cipőfűzője sem volt, s talán már nem is ember volt. Mindig ránézett, feketén, rezzenetlen, és ő sokáig akarta, szerette volna viszonzni a tekintetét, de a kezek továbbrán-cigálták. S egyszer csak, nem támaszkodott ott senki. Csak a helye volt meg az öregembernek, és a rettenetes hidegben üresen maradtak a falak, a lengő kapulécek, az utca.

– Hol van? – kérdezte a felnőttest. Mindig így kérdezett. Soha nem értették meg elsőre, mit akar. – Pedig annyira egyértelműek a dolgok – gondolta akkor.

– Kicsoda?

– Az ember.

– Miféle ember?

– Hát, az ideszegzett.

A felnőtt körülnézett, lehajolt, és azt súgta neki:

– Megfagyott.

S miközben odalehelte a fülébe, fehér csíkot húzott hangjával kettőjük közé.

– Övé volt ez a ház, meg a kovácműhely, tudod? És megbüntették érte.

Hát ennyi volt, így tűntek el a fontos dolgok a látható világban. De ő megőrizte belőle azt, amit tudott, és ha fehér volt a csend, előhúzta az arcokat, a hangokat, a mosolyokat és fájdalmakat az emlékezés kamrájából. Mint most is. Az apja hangját, azzal a borzalmas éjszakával, amikor a mamát, igen, a mamát meg akarta ölni. Csak azért nem tudta, mert a disznóölő kést nem találta. Hallották mind a ketten, a mamával együtt, aki odabújt mellé az ágyban, átölelte, hogy meg védje, miközben közvetítette a kinti zörejek kés-kereső állomásait:

– Nem találja!

A villák és a kanalak csörögtek, zörögtek, doboltak az agyában, miközben fejét beleszorította a mama hálóingébe. És egyszerre csak eltűnt minden idő. Nem hallott semmit, izzadság folyt ki minden pórusából és elöntötte, a szemhéját pedig olyannyira szorítva tartotta, hogy úgy érezte, szemgolyója beleesik a feje közepébe. Legtöbbször azt sem vette észre, hogy a mamát kicibálják mellőle az ágyból, annyira behúzódott abba a benti világba. Mereven feküdt ilyenkor, láthatatlanul, és ő ezt soha nem mondta el senkinek. Nem lehetett. Semmit sem lehetett, csak némán megjegyezni a borzalmakat.

– Istenem, az a kés! Amerikából – mondta hangosan, s szemét összehunyó-
rítva arra a belőle kiszóló hangra figyelt, amely a nagyapjáié volt. Kissé gunyó-
ros, kissé megvető és kívülről.

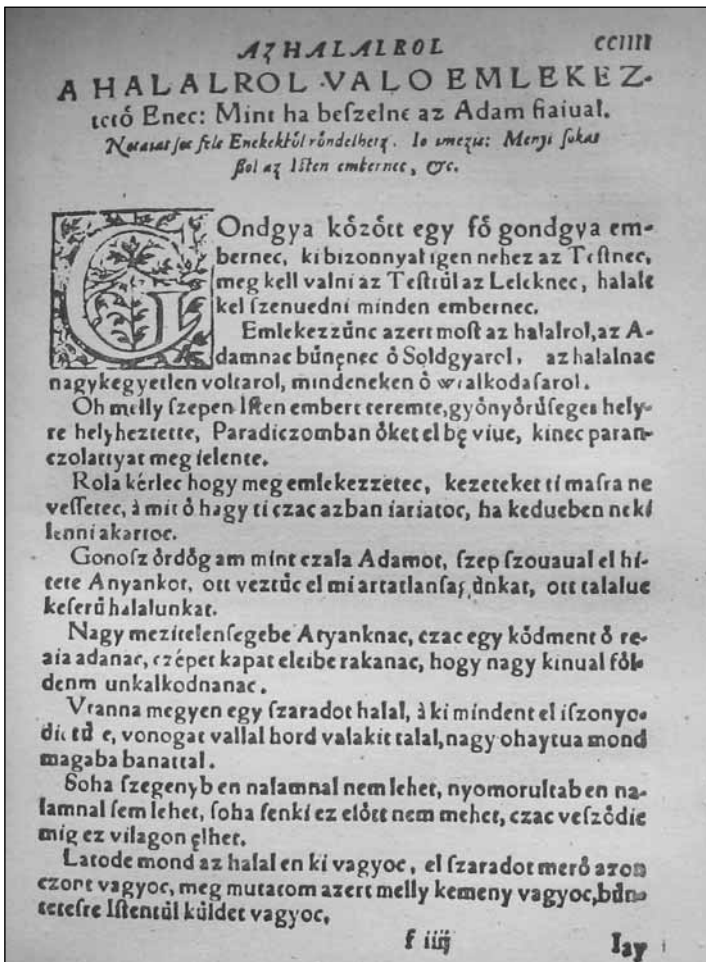
– Hát most megint itt van Amerika! – gondolta, s összerázkódott. Az ura
csak nézte csodálkozva, értetlenül. Kívül hagyta Amerikán őt is, mert az élők
úgysem érthetik meg a holtakat. A kopogások életét. A politika büntetéseit,
amelyeket ószövetségi módon hetedéziglen hordozni kell, s újszövetségi ke-
reszténységgel megbocsájtani, hogy egyszer talán meg lehessen szabadulni
tőlük.

Aztán a férjére nézett és csak annyit mondott:

– Milyen kár, hogy vannak dolgok, amelyek nem tudnak elveszni.

Magában pedig azt gondolta:

– Legközelebb elásom Amerikával együtt a telken. – S kinyitotta a jelen aj-
taját, hogy végre mindketten bemehessenek rajta.

Pesti György: A halálról való emlékeztető ének (1560) = Énekek három rendbe. Detrekó, 1582

Bernáth Zsolt

A lebbenés

(Portrék, részlet)

Egy nagyon kedves hölgygel kezdeném. Sajnálom, hogy nem ismerhetted, majd talán ha visszajön egyszer, akkor be tudlak mutatni neki. De ez még messze van, bár ki tudja kifürkészni a sors útjait?

Most csak képzelj el egy szőke kislányt valamikor a század elején egy kis faluban. Ott élt ő édesanyjával és öt testvérével. Édesapja abban az évben halt meg, amikor ő megszületett. A legendák szerint a munkából hazafelé menet megállt egy fa alatt, és megállt a szíve is azonmód. Nem láthatta, amint ez a szőke kislány úgy hatévesen betöri a fejét, pontosabban egy fiúpajtása töri be, a kislány sírva szalad haza, ám már kiáltja is vissza a fiúnak: – Anyukám beköti a fejem, aztán megyek játszani!

Azonban anyukája részéről egy kiadós verés várt rá odahaza, persze csak a fejbekötés után.

Ez a kislány tizenhat évesen Pestre került cselédlánynak, és egy gimnáziumi tanár családjánál szolgált. Egyszer hazafelé menet lekésett egy vonatot... amelyet felrobbantott Biatorbágyon egy Matuska Szilveszter nevű ember. Persze nem azt a vonatot várták a merénylők, de ez már nem menthette meg a sok-sok áldozatot. És ez a lány soha többé nem késett le egyetlen vonatot, buszt sem később az életében, mert hajlamos volt akár egy órával előbb is kimenni az állomásra vagy a pályaudvarra.

Korán szület, húszéves sem volt még, és sokáig nem ő, hanem édes-

anyja nevelte kislányát. Akkor váltak ismét egy családdá, amikor megismerkedett későbbi férjével, akinek haláláig hűséges társa maradt. A bácsi sokkal idősebb volt, és igazi életművész. Kártyázott, arannyal kereskedett és háziúr is volt. Megegett, hogy egy többnapos kártyaparti után hazakeveredve csak ennyit tudott mondani: – Nincs semmink. – De az is előfordult, hogy övék volt a fél utca.

A háború alatt számoszor történt meg, hogy nem engedte feleségét az óvóhelyre, noha bőszen szóltak már a szirénák. Inkább palacsintát süttetett vele a konyhában, míg ő újságot olvasott a heverőn. Csak miután egy közeli detonáció elvitte a konyha külső falát és kirepítette a palacsintasütőt remegő felesége kezéből, csak ekkor tápázkodott fel komótosan, és közölte: – Most már menjünk le.

Ez a sokat megélt nő negyven évig lakott a fővárosban. Semmi nem vette rá, hogy elhagyja otthonát, sem lánya, sem unokája születése. De amikor én bekéredzkedtem e világra, habozás nélkül leköltözött a vidéki városba, ahol családjá élt, és jött vigyázni rám.

Ő tanított meg biciklizni.

Ő vitt először Pestre mozgólépcsőzni, metrózni, nyaralni.

Ő ült mögöttem a szánkón még hetvenévesen is.

Ő gyógyított, amikor beteg voltam, ő adott olvasnivalót, ő mesélt nekem mindenféle csodálatos történeteket, ő készített illatos habfürdőt.

Kamaszkoromban ritkábban látogattam, néha furdalt is miatta a lelkiismeret. Felnőttként igyekeztem ismét sűrűbben látni, főleg miután kiderült, hogy halálos betegsége van, ami miatt tíz évet jósoltak neki az orvosok. Tizenötöt élt még. Amikor bement a kórházba első komoly kivizsgálására, nem tudhatta, nem tudhattuk, kijön-e még. De aznap virágot locsolt, noha búcsúzkodott egy kicsit.

Soha nem láttam kétségbeesni vagy lázadni sorsa ellen.

Imádkozott sokat. Nem feltűnően, nem a külvilágnak. Néha csodákat láttunk, amikor az Úr meghallgatta őt.

Utolsó születésnapját családja körében töltötte. Nagyon öreg volt már, nagyon gyenge és nagyon beteg, de viccelődött, és boldog volt. Kicsivel később annyit mondott, hogy teljesült már minden kívánsága. Pár nap múlva halt meg.

Nagyon féltem a halálától, tudod? Nem attól, hogy elmegy, hiszen tudtam, elvégezte már a dolgát. Magától a Haláltól féltem, ettől a rettegett angyaltól, akinek hatalma van elvinni őt erről a Földről. A hatalmas Misztériumtól féltem.

Aznap már nem kelt fel, nem is beszélt, nem is evett. Amikor utoljára fogtam meg a kezét, egy galambot láttam lebukni az ablak előtt. Megértettem. Felkészültem, amennyire fel lehetett készülni. Délután fél négykor jöttek el érte. Ahogy az ágyon feküdt békésen, a szoba még tele volt lényével, szinte még nyitva volt a kapu, amelyen eltávozott, és valami nagy-nagy alázatot éreztem. Valami megnyugvást, hitet és bizonyosságot, hogy ez így van jól. Megkaptam a kegyet, hogy elbúcsúzhattam. Csak annyit kértem, hogy ha visszajön, szeretnék vele találkozni. Mert szeretném viszonzni mindazt, amit tőle kaptam.

Ő szeretett engem legjobban a világon, tudod? Ő jelentette az egyetlen biztonságot, a kiszámíthatóságot, amit később hasztalan kerestem az életben. Amikor elvitték, akkor összeomlott valami. Mert már fizikailag sem volt ott, érted? És hiába tudtam, hittem, hogy máshol van, megszakadt a szívem a koporsó láttán.

Nemrégiben elmentem abba a pesti házba, ahol oly sokat nyaraltunk együtt. Barátnője, akinél laktunk ilyenkor, régen meghalt már, a szomszéd néni engedett be, és csodák csodája, még emlékezett rám. Megindulva néztem szét az ismerős udvarban, ahol nem jártam húsz éve.

A falak lehámlottak már.

A kertnek, ahol oly sokat kertészkedtem kisfiúként, a sutfinak nyoma sem volt.

A patak volt csak ismerős, és a kőhíd.

Nem sokat maradtam ott. Nem volt már ott dolgom.

Nemrégiben ismét eljött hozzám. Álomban. Kilépett egy ajtón, mosolygott és közel hajolt. Éreztem arca melegét, bőre simaságát, pont mint azelőtt. Felfoghatatlanul életszerű, fizikai élmény volt. Sírva ébredtem fel, de ezek nem a fájdalom könnyei voltak.

Mert tényleg itt volt, visszajött vigasztalni azokban a napokban, amikor nagyon szükségem volt erre.

No, választottál már? Hisz bele sem lapoztál az étlapba. Jól van, kicsit abba hagyom a mesét, nézd meg a menüt, aztán folytatom. Én most is egy kis fehérbort fogok inni, ahogy a múltkor. Koccintasz velem? Mire iszunk? Van egy ötletem. Igyunk a sátorra meg a Led Zeppelinre! Látom a szemedet, érted, mire gondolok. Egészségedre, Kedves!

Berecz Ágnes Gabriella

Éjjel, a sarokban

*„A sötétség nem alkuszik:
sötét akar maradni” K. M.*

Álmosan vánszorgott be a hálószobájába. Egész nap dolgozott, majd nagybátyjával találkozott, akivel megivott néhány sört. Egyedül élt, nem várta haza senki, hát megtehetette, hogy néha, pár órára beüljön az öreggel egy presszóba. Hosszú lett az este, mert még készülnie kellett a másnapi értekezletre. Megivott még egy konyakot. Nem volt rossz hangulatban, csak nagyon elfáradt. Éjfél is elmúlt, mikor kényelmes pizsamagatyájában elnyúlhatott a széles ágyon.

Felnyúlt a polcra a kinyitva letett könyvéért, és azon gondolkodott, hol is tartott, mit olvasott tegnap, mielőtt kiesett a könyv a kezéből. Ez nem jutott eszébe, viszont észrevette, hogy a polc sarkában egy kis keresztos pók üldögél.

Tényleg kicsi volt. Barna hátán hibátlan minta. Nézegette a pókot, elég nyugton van, most lehetne alaposabban megvizsgálni egy nagyítóval. Felkelt. Köntösbe se bújt, ment az íróasztalához a nagyítóért, amit a bélyeggyűjteménye kezeléséhez szokott használni. Hasra feküdt vele, s elmélyülten tanulmányozni kezdte a pókot. Közben azért odakészítette a papucsát, hogy agyoncsapja, ha esetleg el akarna szaladni.

– Helyes állat vagy, de csak kint a kertben. A lakásban semmi keresnivaló! – gondolta. Azért mielőtt megöli, megnézegeti.

A nagyítón át jól látszottak a lábak részletei, az apró szőrszálak s a sima hát jellegzetes mintái. Arra gondolt,

ha rendszeren megtanulná a pók anatómiáját, akkor jobban tudná, mit lehet még megfigyelni rajta. De most lusta felkelni a biológiai lexikonért.

– De hol a hálója? Miért ül ilyen nyugodtan? Megdöglött volna? Nem! – Kissé odébb fordult a nagyítóval, pásztázni kezdte a pók környékét, s észre is vette a hálót a polc alatt.

– Hé, te lesben állsz? – kérdezte meglepetten, gondolatban a póktól.

– Csak nem éhes vagy? – s amint tovább vizsgálódott, maga sem tudta, miből, megállapította, hogy csakugyan éhes lehet, s ettől a felfedezéstől hirtelen már laposnak is látta a pók potrohát.

– Tényleg! Egyáltalán ott a hasa? Oda megy a kaja? – Aztán megint a hálót nézte. Elég szabályos.

– Rendes munkát végeztél, kisöreg! – folytatta magában a társalgást.

– Valahol a fenekedből jön ki a hálóló, igaz? Aztán jössz-mész és húzod magad után.

Megint a pók potrohát nézte:

– Benn a sok kaja, lebontja és lesz belőle olyan ragacsos izé, ami dróttá válik. Igen, dróttá, mert elég erős.

Óvatosan megpiszkálta a hálót. Épp csak megremegett, s a hirtelen mozdulattól látta a pókot is megrándulni. Épp arra gondolt, elszakítja egy pici helyen a hálót, aztán megfigyeli, hogy a pók hogyan hozza helyre a kárt, de abban a pillanatban egy hatalmas szúnyog vágódott a hálóba. Hátrahőkölt hirtelen, majd izgatottan fordult vissza a nagyítóval a háléhoz:

– No, öregem, ez már valami! Ez a szúnyog kétszer akkora, mint te vagy.

Tudod, mit? Ha ezt ki tudod nyírni, életben hagylak. Akkor megérdemled, hogy élj! – gondolta.

Csak pár perc múlva kezdett gondolkodni, mit is ígért a póknak. Egy keresztes pók mint háziállat? Itt fog lakni a sarokban? Hogyan kell télen táplálni? Lehetetlen! Nem lakhat itt, a polc sarkában! Esetleg valami terráriumot kéne szerezni neki?

Jaj, miért ígérte meg, hogy életben hagyja? Vagy nem is ígérte meg, mert nem hangosan mondta, hanem csak úgy magában? Gyorsan elhessegette a kérdést.

Közben egy pillanatra sem vette le szemét a vergődő szúnyogról. Az hihetetlen energiával próbált szabadulni a hálótól. Most úgy tűnt, képes magát kiszakítani, később viszont már nem volt kétséges, hogy a háló mind jobban befonja. Mintha minden egyes mozdulattal még több ragacs venné körbe. Teltek a percek, a pók nem mozdult. A szúnyog rövid pihenő után újra próbálkozott a szabadulással.

– Hát, barátocskám, azt hiszem, nyugodtan ihatok még egy konyakot, mire kifárasztod az áldozatodat. – Töltött magának, majd visszatért, s megállapította, hogy a szúnyog mindjárt kiszabadul. Egyik oldalon le is szakadt a háló. Döbbsenten nézte, amint a kicsi pók odafut, és elkezd javítani a sérülést. Nem a szúnyoghoz ment, hanem a leszakadt hálóhoz!

– Honnan tudtad? Hiszen, ahol ültél, nem is láthattad!

Közben a háló közepén folyt tovább a dráma. Megint úgy látszott, sikerül a szabadulós szám. A szúnyog még mindig nem látszott elcsigázottnak, az egyik szárnya teljesen elvált a hálótól.

– Vajon normál esetben hányat rezdül percenként a szúnyog szárnya, és hányszorosát, mikor ekkora bajban van?

Az órájára nézett, fél kettő. Aludni kéne, de ez nagyon izgalmas. Ezt végignézi!

– No, hogy áll a vacsorád? – kérdezte magában a póktól. – Most nem mozdul. Pihen, vagy feladta? Csak pihen. Ez már nem szabadul! – mondta a póknak. – Szerintem, meglesz a kajád.

Megint rángani kezdett a háló. Egyenletes ritmusban, kitartóan rezgett, de lehetett látni, hogy egyre hosszabbak a szünetek. A pók még mindig a háló szélén vár. Amikor a szúnyog újabb próbálkozásánál már kevésbé leng ki a háló, egyszerre csak odafut, megdöfi a szúnyogot, majd szalad vissza a háló szélére.

– Hé! Te ilyen kis orgyilkos vagy? Mérgezett nyíl, mi? No, szép. És most megvárod, amíg megdöglik? Még mozog! Lehet, hogy most fog kiszabadulni? – Nem, már nem. Látszott, hogy a mérgeg megtette a hatását. A háló már épphogy csak remeg. Jó volt a stratégia, a pók, úgy látszik, a megfelelő pillanatban támadt az áldozatra.

A nagyítón át még jobban ki lehetett venni a szúnyog utolsó mozdulatait, aztán minden elcsendesedett, a háború véget ért.

– No, öreg, ezért rendesen megdolgoztál! Gyerünk, itt a kaja, jó étvágyat! – De a pók nem eszik. Látszólag ügyet sem vet a szúnyogra. A háló belső rácsaitól indulva, szép módszeresen nekiáll pókhálóval keresztül-kasul körbeszöni, becsomagolni a meggyilkolt áldozatot. A nagyító túloldalán döbbsent felismerés:

– Micsoda? Te szemét! Te nem is voltál éhes! Te csak spejzolsz itt nekem, éjjel háromkor? No, megállj! – mondta fennhangon a póknak, majd dühösen agyoncsapta a papucsával.

Aztán bedőlt az ágyba, és két perc múlva aludt, mint a tej.

Hegedűs Anikó

Baleset

Pusztán a szeszélyes és vak véletlen akadályozta meg a szörnyű balesetet.

Egy kék ponyvás, IFA típusú, teherrel alaposan megrakott kamion haladt hetvenes tempóval a Muhacs és Kerekdaróc közötti mellékúton április 5-én 19 óra 28 perckor. Bár már sötétedett, a látási viszonyok jók voltak.

Kovalovszky Béla 37 éves rendőr alezredes a mellékútról érkezett világoskék Opel Corsa típusú személygépkocsijával, és balra kanyarodva éppen keresztezte a teherautó útvonalát. A fiatal rendőr egyetlen szerencséje az volt, hogy – az egyébként néptelen – kereszteződéshez 19 óra 58 perckor érkezett, mindössze 30 perccel később, mint ahogy azt a kamion elhagyta.

Kovalovszky Béla balra kikanyarodott, nyugodtan dudorászva folytatta az útját és nem is sejtette, milyen végzetes veszélyben volt az élete.

A Halál és a nyomornegyed

Ő az.

A Halál.

A félelmetes, fekete Halál.

Neve említésére is megborzone mindenki, de ha megjelenik, jeges rémület lesz úrrá a szíveken. A mindennél erősebb, könnyörtelen Halál.

Aznap este ért a nyomornegyedbe, ahol nem volt más, csak rengeteg, szinte élve elrohado beteg, gyomorforgató búz és tengernyi mocsok, amerre a szem ellát.

A Halál villámgyorsan kiválasztotta a leggyengébbeket és szórakozásképp néhány erősebbet is, és magával vitte őket az örök sötétség birodalmába, ahonnan nincs visszaút.

A Halál számára ez csak egy rutinfeladat volt...

Azért, amikor hazaért – biztos, ami biztos –, alaposan kezét mosott és bevette az immunerősítő vitaminjait, nehogy elkapjon valamit.

Születés

Pásavölgyi Lujzika február másodikán hajnali 3 óra 5 perckor nyitotta ki a szemét a világra és sírt fel.

Ez elsősorban azért figyelemre méltó, mert előtte csendben tűrte a megpróbáltatásokat 58 hosszú éven át.

Sándor Anna

Örökség

A vajákos már fáradt volt. Napok óta ült a vén kunyhó ablakánál és figyelte a hókavargást.

A kutya a faluba szökött élelemért, befoghatta valaki, mert nem tért vissza. Nyomait gyorsan elfödte a hó, három reggel is eltelt talán. A tél szürke homálya itatta át az erdőt, csontváz fák tartották az eget.

Megborzongott s látta, alig pislákol a tűz. Megfújta a parazsat, s mikor a lángok újra fellobogtak, visszatelepedett az ablak mellé. Fájtak a mozgulatok. Rongyba csavarta a kezét, úgy törölte le a jégvirágot, amit öreg lehelete magja vetett. Kinézett és látta, kámzsás alak lép elő a fák közül. Mikor a tisztásra ért, csuklyáját hátravetette a szél, haja kibomlott, fehér arca világított.

Az öreg térde megroppant, ahogy feltápáskodott s az ajtó felé csoszogott. Elhúzta a reteszt, s kitérte a fűzdeszkákat. Kint énekelt a szél és táncukat járták a hópelyhek.

Mire a vándor megérkezett, egészen belé ette magát a hideg, remegett. A másik mit sem változott, mióta utoljára látta. Ha eddig kétkedett is, most megbizonyosodott. Mintha szíven érezte volna a szürke szemek tekintetét.

– Vártalak – mondta, s elállt az ajtóból.

– Eljöttem – felelte a nő, s belépett.

– Így ígérted – zárta ki a vihart az öreg. Megfordult, de vendége már a tűznél guggolt, s kezeit a lángokba tartotta. – Ezzel mindig megbúvóltél – suttogetta mosolyogva.

Az felállt, levetette köpenyét, s egy székre terítette. Leült az asztalhoz, s a vajákos kezeit nézte.

– Mint a gyökerek – mondta, s felnézett a másokra. – Milyen csúf lettél... – és arcán legördült egy könnycsepp.

– Az első.

– Sokat tudsz.

– Volt időm. – Az öreg ekkor fel emelte kezeit, s csodálkozva, mintha először látná, nézett rájuk, aztán le sötötte szemét. – Megvénültem.

A vajákos bort hozott kancsóban és kupákat. A nő töltött és ivott, aztán hallgattak. Bent pattogott a tűz, kint zenélt a szél.

– Itt az idő – szólalt meg hirtelen a nő.

Az öreg krákolgott, zavartan vendégére nézett:

– Most, hogy itt vagy, úgy maradnék még.

– Tudom – válaszolta az, s hangja szomorú és vigasztaló volt. Lehunyta szemét, úgy folytatta kis idő múlva:

– Nemsokára ő is megjön.

– Ki lesz az?

– A favágó fia.

– A fiú?! – kérdezett vissza az öreg, s megrökönyödésében lesodorta kupáját az asztalról. Egyikük sem nyúlt utána. A vajákos nehézkesen felállt, szeme égett.

– Nem hagyom! – kiáltott. – Ölt! Méregkeverő lett! Mindent, amit tanítottam, gonoszul használt!

– Nem te döntesz – felelte nyugodtan a nő. Az öreg tátozott, vonásait eltorzította a düh, majd a kétségbeesés. Ereje elhagyta, leült. Sírni kezdett. Eltakarta arcát, s dülöngélt. Fel-fel-

csuklóan zokogott, mint a gyerekek és a szerelmesek.

– Hogy lehettek ennyire kegyetlenek? Ennyire kegyetlenek? – ismételtette. Karján keveredett a könnye és a nyála.

– Ne káromold Őket!

A nő összevont szemöldökkel nézte, aztán tekintete megenyhült. Az öreg hirtelen nevetni kezdett.

– Egy dobot csináltam. Egy dobot az utódomnak. Még nincs kész. Még rá kell vésnem az áldásomat. Áldást – mondta, s már nyugodt volt. A nőre nézett:

– Benne voltál? Vagy vele? Meggyötörted?

– Már ismeri a szenvedélyt és a magányt.

Az öreg bólintott, majd lehajtotta fejét.

– Mindig reméltem, férfi leszek még, mikor visszatérsz. S nem hozol mást. Hű maradtam, mert vártalak. S most vén vagyok és gyöngé.

A nő néma maradt, hallgatta a szikkadt száj szavait és kerülte a homályos szem tekintetét.

– De most – folytatta a vajákos –, most válaszolsz már?

– Amire lehet.

– „Amire lehet.” Tudod, így is neveztelek el magamban: Titokzatos. Mert az vagy, igaz?

– Az.

– Hárman vagytok?

– Hárman.

– Egy Halálnak, egy Életnek, és egy, a legnagyobb, ki befogja a Világokat.

– Úgy.

– A Halálhozó vagy, igaz-e? Csak az lehetsz... Különben nem lennél itt...

A nő hallgatott.

– No hát, melyik?

– Talán az. Nem tudhatja senki.

– Senki... Ember fia, úgy érted – vihogott az öreg. A Titokzatos mosolygott, tekintete időtlen és végtelen volt.

– Egyszer néztél így – folytatta a vajákos és nyelt egyet. – A fiú is így veszett el?

Kutatva nézett a nőre, az állta a tekintetét. Összefonódtak, emlékeztek, majd az öreg szája remegni kezdett.

– Így bizony – és megnyalta kiszáradt ajkát. – Mind bolond, aki tudást keres... De szeret-e úgy, mint én?! – kiáltotta hirtelen kétségbeesetten.

– Minden szerelem egyetlen, mint az ember, és önmagában tökéletes. Miért akarod hát összehasonlítani? – kérdezte halkán a Titokzatos.

– Igen. Neked az. Mondd, hányat ragadtál már magaddal, s hányat fogsz még?!

– Még egyet – felelte a nő rendíthetetlenül. Az öreget mintha megütötték volna; összecuklott és elterült a földön.

Mikor kinyitotta a szemét, az ágyában feküdt, a Titokzatos mellette ült. A nő keze után nyúlt, de az elhúzta.

– Nem ölelsz és nem csókolsz. Vén is vagyok, igen... – mondta keserűen a vajákos. – De a kezedet sem hagyod?

– Mindig hű voltam az Egyhez.

– De most egy méregkeverőhöz!

– Igen. És azelőtt egy hitehagyott kuruzslóhoz. – Szavaira az öreg arcán pír futott végig. – Azelőtt pedig egy varázslóhoz. De a gyógyítóvá lett harcoshoz is. És a látó kovácshoz. És...

– Hagyd! – vágott közbe a férfi. – Ne kínozz. Úgyis vége van már nemsokára.

– Igen – mondta a Titokzatos, és szeme sarkában könny csillant.

– A második. Ne siettesd, kérlek! Hadd legyenek még élő! Hadd érezzem a tüzet! Hadd halljam a szél énekét és a tiltakozó fákét!

Csönd volt. Csak az öreg köhögött néha, aztán összeszorította száját. A Titokzatosot nézte, de nem állhatta az emberfölötti tekintetet. A szemek értetlen szánakozását, lelketlen és hideg csillogását. Lassan magára húzta a takaróját, de az nem segített, így a fal felé fordult, hogy ne lássa vendégét.

– Miért mondtad, hogy csak egyet viszel még? Csak nem befejezed? Nem vagy hát időtlen?

– Elmegeyek én is. Utánad bevégzem.

A öreg döbbenten ült fel.

– A Halál vagy magad és mégis elmúlsz?

– Köd vagyok. Füst, ami elenyész. Azzá leszek, ami a lényegem.

– Hová tűnsz? És hová megeyek én? – kiáltott a vajákos.

– Nem tudom – felelte a másik egyszerűen.

– Hogyan?! Neked tudnod kell!

– Be vagyok zárva a Világok köreibé én is. Honnan tudhatnám?

– De hogy nem kerestél választ a kérdésekre?

– A kételkedés az ember sajátja. Ajándéka, ha úgy tetszik – mosolygott a nő.

– Nem értem – suttogta a férfi. Kezeit nézte ismét. Ujjain a dagadó ereket és a haldokló, áttetsző bőrt. – Vannak, magam is, akik életüket teszik arra, hogy választ találjanak. Mikor beteget hoztak hozzám vagy haldoklót, és láttam a félelmet, éneket mondtam vagy gyógyírt kevertem. Ám közben hajtott a kíváncsiság, s a magam bizonytalansága. Hallottam a papok szavát, de sok halált láttam, míg harcok dúltak északon, és kétség költözött belém. Hogy lehet, hogy benned meg sem fordult, hogy kutass?

A nő sóhajtott.

– Ültettek belém tudást, erőt és szerelmet az örök Egy iránt, de kérdést nem – válaszolta nyugodtan. – Mikor megszűnök, indul létezése utódomnak.

Az öreg erre visszahanyatlott az ágyra, és a falhoz húzódott.

– Hazudhatnál – suttogta, de a Titokzatos hallgatott.

A férfi kopogásra ébredt, de nem mozdult.

– Eljöttem – hallotta a fiú hangját. Bár lett volna még ereje a büszkeséghez! Érezte, hogy a nő felemelkedik az ágyról, lépések nesztét hallotta, aztán ruha suhogását. Így csókolta őt is akkor régen. Az akkori vajákos, az a varázsló behúzódott egy sarokba és eszelősen motyogott. De annak legalább tartása volt! Ő pedig! A környék leghíresebb gyógyítója, akinek bölcsességét messze földeken is ismerték, aki ezt a kölyköt is tanította, mielőtt az elhagyta, most kushad, mint egy állat. Megfordult, és összerezett, mert nem vette észre, mikor lépett ágyához a Titokzatos. A nő kezében a dob és a kés.

– Add az áldásod! – kérte. A férfi az asztal felé nézett, ahol a fiú állt. Ifjan, erősen, tiszta tekintettel.

– Már méltó rá – szólt halkán a nő és az öreg felé nyújtotta a dobot. A vajákos elvette, majd a kést is, és lassan a fűz jelét rajzolta. Mikor végzett, a Titokzatos a dobot a fiúnak adta. Az megfogta, majd meghajolt az öreg felé.

– Most menj ki! – mondta neki a nő, s ő zavartan úgy is tett.

A férfi összerázkódott a halálfelelemtől. A Titokzatos megfordult, s az öreg látta, tekintete ismét időtlen és végtelen. Szívét ekkor előntötte a szerelem, mint egykor, fiatalon, mikor hamis kuruzslóként járta az országot, és egy ösvényen szembetalálkoztak.

Megnyugodott, már nem rettegett. A kezét nyújtotta, s a nő odalépett hozzá, megfogta göcsörtös ujjait, s mellé telepedett.

Lehajtott fejjel ült a Titokzatos és mormolt valamit.

– Fohászkodsz? – kérdezte a vajákos.

– Faggatok – felelte az.

– Hát mégis vannak kérdéseid?

– De nincsenek válaszok – emelte fel fejét a nő, s az öreg látta, szeme könnyel teli. Bólintott.

– Pedig én találtam egyet – lehelte. – Te vagy a legnagyobb a Titokzatosak között. Életet adsz és elveszel. A válasz a fiú és én. Igazán megtiszteltél... – és fáradtan a nő felé biccentett. A Titokzatos pedig mosolygott, s első könnycseppjét a többi követte. Baljával végigsimított az öreg homlokán és lezárta szemeit.

Aztán felállt és körülnézett. Az ajtó felé tekintett, majd a tűzre és vissza a férfira. Felemelte fejét, de hogy túl a gerendákon mit látott, arról nem szólt ének. Egyenesen és keményen állt, mint a szálfá, majd egyet sóhajtott és elenyészett.

A fiú pedig belegázolt a hóba, a tisztás közepére, ahol akkor a Világok közepe volt, baljával végigsimított a dobon, majd magához szorította és játszani kezdett és dalolni. Éneket mondott egy Vénről, éneket egy Méregkeverőről, éneket a Titokzatosokról.

És mikor dalának vége szakadt, újba kezdett és mindig újba. Éneke szállt, túl az erdőn, túl a Földön, és ott rezgett mind a Világokban. Csattogott, mint a madár, és zúgott, mint a vihar. És dala életre kelt, és mesélt azután is, hogy az Éneklő hangját elnyelte a hókavargás.

PÉNZES KRISTÓF FELVÉTELE